

Komáromi A.: Werbőczy István 5
éve. Száz. 1909. 193-

HARMADIK CZIM.

Werbőczy István.

ELSŐ FEJEZET.

Az életrajz jelentősége. Werbőczy származása és előtanulmányai.

1. A XVI. századnak első évtizedében nemcsak a törvények és a szokásjog termékeinek különböző természetű összefoglalásaira irányuló törvényhozási kívánságok nyernek először határozott kifejezést, hanem itt kezdődik a *Hármaskönyv története* is.

Itt érkezünk el ahhoz az időszakhoz, a melyben Werbőczy Hármaskönyve készül. Itt kell tehát foglalkozni a Hármaskönyv történetével. Ez azonban épen nem jelenti a jura regni scripta tárgyalásának megszakítását, ellenkezőleg a Tripartitummal mint a természetes fejlődés eredményével tulajdonképpen csak folytatjuk az írott jog megalkotásának történetét.

A Hármaskönyv létrejövetelét azonban nem tudjuk megérteni *szerzőjének története* nélkül. Minden irodalmi termék ugyanis hű kifejezője a szerző egyéniségének. A mű igazi emberi bizonyosság, dokumentum az íróról, legjobb magyarázója tehát annak az élete, a ki azt létrehozta.

Szükséges, hogy először foglalkozzunk Werbőczyvel, a Hármaskönyv alkotójának életével.¹ Nem akarunk azonban itt

¹ Helyzetünket rendkívül megkönnyíti, hogy most már van Werbőczyről a legújabb történeti kutatások alapján álló életrajzunk, a melyet

puszta életrajzot nyújtani, száraz életrajzi adatokat egymásután felsorolni. Nem az a szempont vezet, hogy Werbőczyt, mint korának vezérlő politikusát mutassuk be, nem az ő tüneményes pályafutásának méltatása ezuttal feladatunk, bár kétségtelen, szükségünk van ennek nagy vonásaira itt-ott, mintegy háttérül, mert e nélkül alig érthetnők meg a Hármaskönyv létrejövetelének és sorsának nem egy részletét.

Első sorban azokat a fontos életrajzi mozzanatokat emeljük ki, a melyek összefüggésben állanak a Hármaskönyvvel, ennek a megítéléséhez szükséges adatokat nyújtják. Werbőczy alakjának főként jogászai vonásait akarjuk kidomborítani, mégis az egész egyéniség karakterének, alaptulajdonságainak megértéséhez szükségünk van azokra az életrajzi adatokra is, a melyek közvetlen összefüggésben nem állanak a jogászai jellemvonásokkal.

Werbőczynek, mint jogásznak, a működését nem választhatjuk külön tehetségének másoldalú megnyilatkozásaitól, mert egyéniségében mindezeket összefonódva találjuk meg és épen úgy tudjuk helyesen méltányolni egyéniségének egy-egy kiemelkedő oldalát, ha az egésznek sajátos összetételét ismerjük. Az egész léleknek az alaphangjait kell megszólaltatni, hogy felismerhesük az egészben uralkodó motívumokat.

Az életrajzi adatokat úgy állítjuk fel, hogy az életfolyam (curriculum vitae) menetét követve megfelelő helyen csoportosítjuk és összefoglaljuk az egy-egy működési irányra vonatkozó adatokat. Az életrajz természetes menete tehát kiindulópontul fog szolgálni, hogy a szétszóró vonásokat együvé gyűjtve jobban kiemelhessük.

Fraknoi Vilmosnak, a kiváló történésznek köszönhetünk: Werbőczy István életrajza. Budapest, 1899. (Magyar történeti életrajzok). Itt kell megjegyeznünk, hogy ebben a részben főként az ő kutatásai és megállapításai nyomán indulunk. A szövegben vannak kifejtve azok a szempontok, a melyek minket az anyag feldolgozásánál vezettek és azok az eltérő megállapítások, a melyeket lényegeseznek találtunk. — L. még Kolosvári S. és Óvári K. a Hármaskönyv milleniumi kiadásában XII.—XXXII. ll.-on; U. a.-októl: Werbőczy István Hkve. a magy. tud. akad. által gond. 3. kiad. Budapest, 1894; Hajnik I.: A magyar jog és a Hármaskönyv. (Beöthy Zsolt: A magyar irod. története. 1895. I. k. 187—191. ll.) — Werbőczynek kitünő jellemzését találjuk nagy írónk Bárány Zsigmond „Zord idő” cz. regényében. Az akkori életrajzok hézagosságát a költői intuitió erejével pótolja: a mit ma az életrajzi adatok nyomán tudunk, azt ő képzelő tehetőségével kitalálta. A lelkében élő Werbőczy alakja közelebb állott a valósághoz, mint a korabeli életrajzíróké.

Igy fogjuk látni Werbőczyt, mint törvényszerkesztőt és bírót, mint politikust és szónokot, mint diplomatát és az irodalom pártfogóját. A fő működési irányok ilyen összefoglaló jellemzése mellett az életrajz során találjuk meg a Werbőczy sokoldalú tehetségének egy-egy más irányu megnyilatkozását: így tudjuk meg p. o., hogyan állotta meg helyét, mint az állami pénzügyek vezetője és mint katonai parancsnok is.

2. Werbőczy egyéniségének jellemzését ennek keletkezésénél kell elkezdenünk. A leszármazás ismerete nemcsak az életrajz genealogiai teljessége miatt szükséges, hanem hogy figyelembe vehessük *az öröklés törvényét*, a mely az egyéniség keletkezésénél, habár még nem ismert módon, kétségtelenül szerepet játszik. Első sorban tehát ismernünk kell a nemzetiséget, a melyből Werbőczy származott, talán így az öröklés útján tudunk bizonyos uralkodó tulajdonságok, képességek nagyobb-szerű kifejlődésére reámutatni. Ezért lehet jelentőséget tulajdonítani itt a genealogiai kutatásnak, a melynek bizonyossága szerint Werbőczy elődeinek egyikében vagy másikában a nagy egyéniségnek jellegzetes tulajdonságai már feltalálhatók és magyarázzák az utódban való kifejlődést.

Az öröklés mellett az egyéniség kialakulására ható másik nagy tényező: *a környezet*. Ismernünk kell tehát a környezetet, a melyben Werbőczy született, a társadalmi osztályt, a melyben felnőtt és nevelkedett. Vizsgálunk kell azt a társadalmi milieut is, a hol jogi tanulmányait végezte. Ezen adatok nélkül alig tudnók megérteni az egész életre kiható jellemvonásokat.

Werbőczy szegény, köznemesi nemzetségből származott, mely az egész országban igen elterjedt volt és egészen a XV. század közepéig a beregmegyei Kerepecz nevű falutól (ma már csak pusztá) a Kerepeczi nevet viselte. A Kerepeczi család a közéletben nem szerepelt, csak Werbőczy nagyatyjával Kerepeczi Barlával emelkedik ki a homályból. Zsigmond király udvarában találjuk őt, mint a királyi főasztalnok helyettesét, dapiferorum regalum vicemagister-t, a kinek tiszte volt a királyi konyhára és asztalra felügyelni. Vele kezdődik a család helyzetének társadalmi emelkedése és vagyoni gyarapodása. A Kerepeczi nemzetiség a nagy köznemesi rend alsóbb rétegeiből lassankint az előkelőbbek és szereplők közzé jut. Kerepeczi Barlának a testvére János deák — az oklevelek nyelvén Johannes litteratus — tudomásunk szerint az első Kerepeczi, a ki jogászai pályán működött.

13. évi törvény a Jánosról
János a. Osvát (született 1890) -
Ügyvéd és mint mellékneve is mutatja, irodalmilag képzett ember.

János deák és Barla megveszik az ugocsamegyei Werbőczyektől Werbőcz községet minden hozzátartozókkal együtt és itt telepednek le. Itt lett szolgabíró később Werbőczy nagyatyja, Barla, a kinek két fia volt. Az egyik, János hasonló nevű nagybátyját követi. Budára megy és ott ügyvéd lesz: ad curiam regiam advocatus. A második jogász Werbőczy családjában, a ki már felváltva használja a Kerepeczi és Werbőczy nevet, a mely utóbbi őt a kor szokásának megfelelően a birtok után megillette. A másik fiu Osvát Werbőczön marad és gazdálkodik, nőül veszi Deák Apolloniát s ebből a házasságból született Werbőczy István.¹

Ime tehát két nemzedéken át látjuk a jogászai kiválóbb tehetséget megjeleníteni. Werbőczy nagybátyjai, a két János már mint ügyvédek szerepelnek. A családban megjelenő képességek megállapítása ép oly fontos reánk nézve, mint az a körülmény, hogy Werbőczynek születéséhez még igen közel esik az az idő, a midőn a család ott lappangott a középosztály ismeretlen nevű családjaiban nagy tömegében.

A Werbőczy születése a család emelkedésének a kezdetére esik. A Werbőczyeknek még élénk emlékekben élhetett a család eredete, meglehetett az összetartozás tudata a névtelennel, az alsóbb sorsuakkal. Még nem szakadt el az érzelmi kapocs a köznemesség alsóbb nagy rétegeivel, a melyeken nyugodott e kor állami életének jó része. Nem következett be tehát az a változás, a melyet a családok kiválásánál annyiszor tapasztalunk, hogy a felülemelkedők előtt ép oly idegen lesz az ott hagyott társadalmi helyzete, élete, mintha nem is onnét származtak volna.

Így tudjuk mi megérteni, hogy Werbőczy mintegy születésével még oda volt növe az államfentartó köznemesei családok névtelen tömegeihez. Első gyermekkorának emlékei, családjának hagyományai mind hozzájárulhattak érzésvilágának olyan kialakulásához, a melyben a szegény köznemesei nemzetségek nyomorúságai, életküzdélmei, erős magyarsága és fontos állami és társadalmi helyzete mind kifejezést és megfelelő helyet találtak.

Werbőczy születésének időpontját csak hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Ez az időpont a mi szempontunkból elég

¹ Fraknói i. m. 1-10. 1.

fontos, mert az ifjúság korával meg tudjuk állapítani azt a környezetet, a mely sokban magyarázhatja az ifju lélek fejlődését.

Werböczy születése 1458 tájára, Mátyás uralkodásának kezdetére eshetik.¹ Az első, maradandóbb benyomásokat akkor kaphatta, a mikor a köznemesség választotta és bálványa Mátyás kezdi el fényes uralkodását. A XV. század magyar államának hatalmát befelé az országban és kifelé, a világban annyira feleremeli, hogy nagy egyéniségével és uralkodói temperamentumával a lelkeket úgy vonza magához, hogy csodálkoznunk kellene, ha hatása alatt nem állana mindenki az egész országban.

3. Hol nyerte Werböczy első kiképeztetését, hol végezte jogi előtanulmányait? Erre a minket kiválóan érdeklő kérdésre csak következtetések útján tudunk némi valószínűséggel feleletet kapni.

Werböczy neve sem a bécsi, sem a krakói, sem a magyar ifjak által abban a korban látogatott olasz egyetemek anyakönyveiben nem fordul elő.² A magyar nemes ifjak akkori főtanulmányi helyein Werböczynek semmi nyoma sincs. Így a hazai főiskolák felé fordult a figyelem, mert hogy Werböczy magasabb kiképeztetést nyert, arról elég tanuságot tesz a Hármaskönyv maga is. Werböczy idejében a Mátyás király és Vitéz János által alapított pozsonyi Istropolitana Akadémia virágzott. Több körülmény szól a mellett, hogy Werböczy a pozsonyi főiskolát látogatta.³

Werböczy nem viselt doctori czimet, már pedig szinte elképzelhetetlen, hogy ha külföldi egyetemet végzett volna, ő is úgy, mint kortársai ezt a czimet meg ne szerezte volna. A külföldi egyetemek látogatóit ez a czim megillette, a hazai főiskolák azonban a doctori czimet nem adhatták meg. Werböczy használta ugyan a magister czimet, ez azonban hivatal után járó czim volt.

Werböczynek a nyelvtelhetségéről és nyelvtudásáról közvetlen és megbízható adatunk van. Chrisologus de valle Mariae nevű bécsi szerzetes Tractatus de lingvarum utilitate (a nyelvek tanulásának hasznosságáról) című művében fényes példaként mutat Werböczyre, a ki saját tapasztalatai szerint három nyelvet:

¹ Fraknói i. m. 10. 1

² U. o.

³ U. o. a 11. l.-on a pécsi főiskoláról is szól, ez azonban már 1465-ben nem állott fenn. Békefi R.: A pécsi egyetem. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1909. 49. l.

latint, görögöt és németet folyékonyan, sőt „eleganten” beszélt. A bécsi szerzetes Singreiner vagy a kor latinosító szokása szerint Singrenius előkelő bécsi polgár és nyomdatulajdonos, a Hármaskönyv első kiadója házában találkozhatott Werbőczyvel és szerezhetett tudomást Werbőczynek a nyelvekben való kiváló jártasságáról.¹

Ebben az adatban egy pozitív és egy negatív tény ragadja meg a figyelmet. Werbőczy német nyelvtudása egyenesen arra utal, hogy a pozsonyi tartózkodásra gondoljunk, mert itt volt a legjobb alkalmunk elsajátítani a német nyelvet. Werbőczy olasz nyelvtudásáról nem szól az adatunk és más adat megerősíti azt a feltevést, hogy Werbőczy olaszul nem beszélt. Werbőczy római küldöttsége alkalmával a velencei köztársaság fejéhez, a doge-hoz magyarul intézte üdvözlő beszédét. Ha olasz egyetemen lett volna, ki van zárva, hogy Werbőczy az olasz nyelvet el ne sajátította volna.

Egyébként a Hármaskönyv is bizonyítja Werbőczynek a nyelvekben való jártasságát. Tanúságot tesz arról is, hogy Werbőczynek megvolt a korbéli humanista műveltsége, a latin és görög klasszikusokban, a római és kánonjogban való jártassága.

Mindezeket a körülményeket összevetve még azzal, hogy a hazai főiskolák tanulmányi rendje csaknem megegyezett a külföldi egyetemekével, nagy valószínűséggel a pozsonyi főiskolát tarthatjuk Werbőczy jogi előtanulmányai helyének.

Annak, hogy Werbőczy hazai főiskolán tanulhatott, fontos következményei lehettek.

Werbőczy nem veszhette el magyarságát úgy mint azok, akik külföldi, különösen olasz egyetemeken jártak s itt a lelkek felett uralkodó renaissance hatása alatt, a humanista ismeretek teljes és kizárólagos uralma következtében egészben vagy részben kozmopolita érzelműek lettek.

Werbőczy nem külföldön végezte tanulmányait s így alkalmas maradt arra a nagy feladatra, hogy a hazai szokásjog híű összeírója legyen. Nem lényegtelen körülmény, hogy a ki a magyar szokásjog megörökítésére volt hivatva, a hazai környezetben élte le ifjú korát, nem hagyta el a hazai talajt. Egy pillanatra se veszítette el az érintkezést a hazai jogérettel, hanem állandóan annak légkörében élt.

¹ Fraknoi i. m. 340. l.

Ha a hazai főiskolák tanulmányi rendje nem is tért el sokban az egykoru olasz főiskolákétól, mégis nagy különbséget jelent a tanulóra nézve az őt körülvevő környezet. Werbőczyben humanistikus ismeretei mellett megmaradhatott az a magyar érzés, a mely a souverain módon uralkodó római jog mellett is tisztelni tanította a hazai jogot s így beláthatta a százados gyakorlatnak és szokásnak fontosságát és hasznosságát.¹

Werbőczy főiskolai évei abban a korban telnek el, a mely a nemzeti királyság fénykora. Ez időből merithette azt a lelkesedést, a mellyel egész életén át a nemzeti királyságért küzd. Ez lesz politikai eszményképe, a mely folyton előtte lebeg. És ennek az eszménynek küzdelmes és változatos pályáján soha meg nem szünő uralmát csak úgy tudjuk jól megmagyarázni, ha feltételezzük, hogy ifjúságát Mátyás uralkodása idejében a hazában töltötte el magyar főiskolán.²

Ezek azok az adatok és az azokból vonható következtetések, a melyek Werbőczy elméleti ismereteinek megszerzésére vonatkoznak.

4. Midőn Werbőczy előtanulmányait elvégezte és pályát kellett választania, három ut állott előtte. Vagy nagybátyja példáját követve, ügyvéd lesz vagy megyei szolgálatba lép és lesz szolgabíró, mint nagyatyja, Barla vagy végül udvari szolgálatot vállal, mint ugyancsak nagybátyja szolgabírósága előtt tette. Werbőczy az utolsó utat választja.³

Megállapítást nyert, hogy Werbőczy 1483-ban már mint levéltárőr (conservator) működött a királyi kancelláriában. Megtalálták azokat az okleveleket, a melyeknek a hátán Werbőczy sajátkezű iktatói jegye van a királyi könyvek (liber regius) megfelelő lapjaira való utalással.⁴

A levéltárnok feladata volt ugyanis minden fontosabb oklevelet a királyi könyvekbe⁵ beiktatni a nagyobb hitelesség biztosítása végett. A conservatorra volt tehát bízva a királyi

¹ Fraknói i. m. 12. l.

² U. o. 13. l.

³ U. o. 13. l.

⁴ U. o. 14, 15. ll.; a magyar országos levéltár mohácsi vész előtti oklevélkészletének időrendben való elhelyezése után akadt Fraknói Werbőczy nyomára; Werbőczy iktatói jegyének hasonmását l. az id. l-on.

⁵ Hajnik I.: A királyi könyvek a vegyesházakbeli királyok korszakában. Budapest, 1879.

könyvek őrizete. Werbőczynek ebben a minőségében alkalma nyilott arra, hogy elméleti jogi tudását jogtörténeti és gyakorlati jogi ismeretekkel egészítse ki.

Tisztének a gyakorlása közben az egész levéltári anyag rendelkezésére állott és így megismerhette nemcsak saját kora jogéletének okleveles adatait, külsőségeit (nyelvét), fontosabb okmányait, hanem a régibb gyakorlatot is. Megfordultak kezei között oly fontos, a magyar jog történetére vonatkozó okmányok, a melyekről ma csak a Hármaskönyv révén tudunk. Például szolgálhat itt a konstanci zsinat bullája, a melylyel Zsigmond király korában a magyar király főkegyuri jogát állítják vissza. Werbőczy a Hármaskönyvben hivatkozik reá, midőn a főkegyuri jogot tárgyalja. A legújabb történelmi kutatások megerősítik Werbőczy állítását, bár magát a bullát, a melyet Werbőczy még láthatott, nem ismerjük.¹

A mint a most felhozott példából is látható, Werbőczy levéltári működését nem szabad figyelmen kívül hagyni a Hármaskönyv anyagának birálatánál.

Az 1498. évből biztos adatunk van, hogy Werbőczy akkor már a királyi törvényszék jegyzője, curiae regiae notarius, és ezt az állást valószínűleg már hosszabb idő óta viselte².

Az előző állását irodalmi és történelmi előkészületnek, ezt főként gyakorlati jogi kiképeztetésének tarthatjuk.

Ha a törvényszéki jegyzői tiszt alárendeltebb jelentőségű állás is, kétségtelenül kiválóan alkalmas a gyakorlati ismeretek megszerzésére³. Werbőczy nemcsak a szorosan vett jegyzői, irodai teendőket végzi, hanem különféle, legnagyobbbrészt bírói jellegű megbízatásokat, jogi természetű kiküldetéseket kap főnökétől, a királyi személyenőktől. Meglehetősen hosszú ideig lehetett Werbőczy ebben az alsóbbrendű hivatalban, pedig azon különleges megbízatásokból, a melyekkel elhalmozták, kitűnik, hogy nagyon

¹ Fraknoi i. m. 17. l.; u. a.: A magyar királyi kegyuri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány. Budapest, 1895. 118. l. „E szerint, habár a zsinattól kiállított bullának sem eredeti példányát, sem másolatát nem sikerült felkutatni, és kiállítása felől a zsinat jegyzőkönyvei említést nem tesznek, az iránt, hogy a zsinat azt a bullát csakugyan kiállította, kétség nem merülhet föl“.

² Franknoi i. m. 17. l.

³ Hajnik I.: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és a vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 163. l.

is hasznavehetőnek bizonyult és főnökei felismerték nagy tehet-
ségét, sőt a maguk számára ki is használták.

A jegyzőség hosszú ideje azonban Werbőczy fejlődésében
mély nyomokat hagyott, itt sajátította el azt a technikai kész-
séget, azokat a kiváló gyakorlati ismereteket, a melyek bírói,
törvényszerkesztői és jogírói működéséhez elengedhetlenül szük-
ségesek voltak.

1458. V. H. posvány egyet
1483. conservator
1498. kir. ügybíró
1501. vb. helytartó
1510. ord. vezér helytartó
1516. Speichyus
1519. Veleuse. Roma
1521. Worms
1525. Kincstartó
1525. nádor

N.

Barla
sz.

János u.

János u.
Osvat
~ Deak Apollonia
István

MÁSODIK FEJEZET.

Werbőczy mint törvényszerkesztő és politikus.

1. Elérkeztünk ahhoz az időponthoz, a melyben Werbőczy sokágu tevékenységének egyik legfontosabbika, a *törvényszerkesztői* már kezdetét veszi, és ezzel alkalmunk nyílik Werbőczy jogászai egyéniségének első jellemzésére.

Meg kell állapítanunk, hogy a Corpus Juris Hungarici-ban foglalt és azon kívül eső törvények közül melyekben láthatjuk Werbőczy közvetlen vagy közvetett közreműködését, melyik törvényeknél mutathatjuk ki az ő szellemének hatását vagy egyenesen az ő keze írását. Egy szóval méltatnunk kell Werbőczy törvényszerkesztői működését.

1466 Fraknói¹ már *Mátyás 1486-iki hires Decretum majus-ánál* a törvény bevezetéséből és több helyéből következteti, hogy Werbőczy annak készítésében részt vett. Erre vall szerinte a törvény maga is, a mely a római és a hazai jognak összhangját tartja szem előtt², valamint az a körülmény is, hogy a Hármaskönyvben (I. r. 30. cz.) a Decretum majus mellett foglal állást szemben II. Ulászlónak azt hatályon kívül helyező 1492-i törvényével.

Itt azonban még csak távoli következtetésekre vagyunk utalva, nem úgy mint azoknál a törvényeknél, vagy törvényjavaslatoknál, törvényhozói természetű emlékiratoknál, a hol nem

¹ Id. m. 19. l.

² L. Fraknói ezen állításával szemben dr. Vavrik Béla találó megjegyzéseit: Közgyűlési megnyitó beszéd a Magyar Jogászegylet huszonöt éves fennállásának évfordulója alkalmából. Magyar Jogászegyleti Ért. 243. sz. Budapest, 1905. 37. l.

egyszer Werbőczy fogalmazványa vagy annak valamely töredéke van kezünkben.

Az 1498-iki *Decretum minus*, a mint már Szalay László észrevette és Fraknói kétségtelennek tartja¹, Werbőczy közreműködésével jött létre. Különösen arra mutat az a politikai program, a mely benne le van fektetve s a melyért Werbőczy egész életén át küzdött. E program legfőbb pontjai: a nemzeti királyság eszméjének megvalósítása, a köznemesség alkotmányos szerepének biztosítása és a főpapság életének nemzeti és vallásos tekintetben való megtisztítása és felemelése.

Az 1500-ik évből fenmaradt a királyhoz intézett felirat fogalmazványa, a mely kétségen kívül Werbőczy kezeirása². Ebben a köznemesség kérését terjeszti elő, hogy a már meghozott törvényeket hajtsák végre, a tizedek behajtásánál a régi szokást tartsák meg.

Ennek a feliratnak a hangja, ha az ugyanezen évi decretummal vetjük össze, arra mutat, hogy az országgyűlési végzésény cikkelyeit is Werbőczy szerkesztette. Az 1500. évi decretum már 1. §-ában hangsúlyozza „a megnyirbált, megromlott és nagyon megcsontított ősi szabadság” visszaállításának szükségét.³ Mintha csak az előbbi feliratnak visszhangja volna. A következő évi országgyűlés tárgyalásainál is megtaláljuk Werbőczy fogalmazványtöredékeit.

Mindezekből azt kell következtetnünk, hogy Werbőczy az 1498. és 1500. évi törvényhozásoknak a kodifikációra irányított rendelkezéseinél szintén közreműködött és a már ismertetett kísérletek megindításában része volt.

Az 1505-iki rákosi országgyűlésen, a mely a nemzeti királyság érdekében lép fel, Werbőczy az országgyűlésen hozott végzés (nem törvény) okiratának szerkesztője. Az országgyűlésen kimondják, hogy ha Ulászló fiutód nélkül hal el, csak nemzeti királyt fognak választani. Werbőczy erről a megállapodásról szóló okmányban igyekszik történelmi adatokkal is kimutatni, hogy csak nemzeti királyok alatt virágzott az ország.

¹ Id. m. 27. l.

² Id. m. 28—30 ll.; l. u. o. az emlékirat hasonmását.

³ Az eredeti szöveg így hangzik: „atque convulsam, et dilaceratam, multumque diminutam illam veterem eorum libertatem, eisdem innovando restituere”.

Werbőczy saját politikai programjának legelső pontját a nemzeti királyság eszméjét fejthette ki itt és tette ezt olyan lelkesedéssel és ékesszólással, hogy az országgyűlés hálával eltelve Werbőczy iránt az ő irói munkájáért nemzeti jutalmat szavaz meg. Minden jobbágytelek után két dénár adót vetnek ki az ő számára: az így várható összeg egész vagyont tesz ki. Törvényhozásunk történetében ez az első eset, hogy a törvényhozás a neki tett irói szolgálatokat ilyen formában anyagilag is jutalmazza.¹

1507. Az 1507-iki országgyűlésen kétségkívül Werbőczy is egész jogi tudását arra irányította, hogy a köznemesség részvételét a királyi tanácsban szabályozza és állandóvá tegye. A köznemességnek a királyi tanácsban való részvételét olyan módon óhajtották biztosítani, hogy nélküle ne lehessen kormányozni.

1514. Az 1514-iki parasztlázadás leverése után az összeülő országgyűlés a jobbágy és földesur közti viszonyoknak országos szabályozásával foglalkozik. Az egységes rendezésnél minden téren a szigorubb kötelezettségek megállapítását valósítják meg. A legszigorubb jogtétel az, a mely a jobbágyság röghöz kötöttségét mondja ki. A törvényszerkesztői munkát itt is Werbőczy végezte és épen ezért gyakori támadásoknak volt kitéve, hogy segítette a „jobbágytipró” törvénycikkelyeket létrehozni.

A röghöz kötöttség kimondása azonban nem pusztán a bosszu műve. A szabad költözködés joga körül folytatott küzdelem több mint százados.³ Csak az alkalom kellett, hogy a hosszú folyamat, a melyben a gazdasági és politikai erők játszottak a főszerepet, lezáráshoz jusson. Az alkalmat a parasztlázadás megadta.

A köznemesség gazdasági érdeke követelte ugyanis a szükséges jobbágyi munkaerő biztosítását. A földbirtokon nyugodott a köznemesei osztály társadalmi helyzete és ezzel együtt közhatalmi, különösen hadi tevékenysége is, a melyet ebben a korban még tényleg teljesített.

A földbirtok értéke tisztán a jobbágyok számától függött. A köznemesség azonban nem tudta birtokán megtartani a szük-

¹ Fraknói i. m. 38—46. ll.

² U. o. 94—96. ll.

³ Illés: A jobbágyság társadalmi és jogi helyzetének megalakulása (1301—1526). Közgazdasági Szemle. XXXII. évf. 1908. 39. k. 3. sz. 187. l.

séges munkaerőt, mert nem nyújthat a jobbágyoknak olyan kedvezményeket, mint a nagybirtokos. Ezért látjuk, hogy a jobbágyok parlagon hagyva a köznemések birtokait, tömegesen vonulnak a nagy uradalmaiba, a hol könnyebb és kisebb munkát kell végezniök és a hol nem bánnak velök oly szigoruan, mint a kisbirtoku köznemességnél. Így függ össze a jobbágyok röghözkötöttségének kérdése a köznemesség létkérdéseivel és végelemzésben az állami, különösen hadügyi functiók végzésével.

Werböczy is hű marad politikai elveihez, midőn az 1514-iki jobbágytörvények megszerkesztésével a röghözkötöttség és a köteles szolgáltatások megállapítása útján a köznemességet, meggyőződése szerint a nemzet fentartóját, igyekezett anyagi erejében fentartani és ezzel politikai befolyásában megerősíteni.

Az 1518-iki tolnai és bácsi országgyűléseken szervezik a török elleni védelmet és ebben Werböczy vezető szerepet visz. 1518.
Ő szerkeszti meg a végzemények határozatait is; munkáját az országgyűlés portánként fizetendő öt dénárral jutalmazza.¹ Küldött-ségeket menesztenek a pápához, a császárhoz és a többi nagyhatalmassághoz, hogy segítségül hívják a török ellen.

Ránk maradt a Lengyelországba küldött követek számára Werböczy által készített utasítás,² mely azért is érdekes, mert ebben ő tájékoztatni törekszik az európai közvéleményt a köznemesség szerepe felől. Werböczy a köznemesség politikáját igazolni akarja a külföld előtt és mint önálló politikai tényezőt lépteti fel.

Az 1523-iki országgyűlésen hozott törvény LIII., LIV. cikkei a reformáció ellen foglalnak állást, megújítva az eretnek ellen hozott régibb törvényeknek (1462: II., 1495: IV.) rendelkezéseit, 1523.
a melyek szerint az új hitre pártolást a hűtlenségnek fő- és jószágvesztéssel sújtott esetei közé veszik. Werböczy volt itt is a sugalmazó.³ Nemcsak vallásossága készítette őt a hitújítás elleni fellépésre, hanem hazafias érzése is, mert az új hit az idegenek révén terjedt el. Werböczy nemcsak a katolikus vallást akarja megvédeni, hanem a reformáció ellen küzdve az idegen behatástól is meg akarja óvni az országot.

¹ Fraknói i. m. 129—137. II.; Szabó D.: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909. 26. I.

² L. Fraknói i. m.-ája 130. I.-án az eredeti hasonmását.

³ Id. m. 182. I.

1525. Még az 1525-i hatvani országgyűlésen is (l. IV. t.-cz.) ebben az irányban érezteti Werbőczy befolyását.

A most felhozott törvényeken kívül még számos törvényhelyet lehetne felsorolni, a hol Werbőczy mint kezdeményező, vagy mint irányító szerepelt, vagy meg is fogalmazta a rendelkezéseket. A felhozott nagyjelentőségű törvényhozási helyek azonban már eléggé megmutatják, hogy Werbőczy törvényszerkesztői működése milyen terjedelmes és sokoldalú.

2. Werbőczynek a törvényhozásban való közreműködése szorosan összefügg politikai szereplésével.

A politikai téren való emelkedéséhez az első lökést adja és ahhoz később is nem csekély részben járult hozzá Szobi Mihályval a köznemesség egyik tekintélyes vezetőjével kötött benső barátsága. Werbőczy Szobinak jogi tanácsadója, mintegy titkára, de egyuttal barátja és politikai elvtársa lesz. Jóformán egész pályafutásán végig kíséri Werbőczyt e kiváló férfiúhoz fűződő barátsága, a mely kitart jó- és balszerencsében, nem szűnik meg sem Werbőczy folytonos emelkedésével, sem bukásával.

Abban az időben, midőn Werbőczy a politikai küzdőtérré lép, Magyarország, miután Mátyás alatt az ujkori európai fejlődésnek hullámvázát megérezte, folytatja a középkori hűbéri életet.¹

Mátyás a nyugati abszolutizmust iparkodott megteremteni, hogy a Zsigmond óta megindult hűbériséget megsemmisítse. Ennek a hűbériségellenes iránynak a jelenségei: az állandó hadsereg és az állandó adó, a főnemesség hatalmának megsemmisítése, az országgyűléseknek az uralkodói akarat elérésére való felhasználása. Mátyás abszolutizmusát óriási visszahatás követte.

A hűbériség olymértű kifejlődése, mint a XII—XIII. századokban nyugaton, nálunk ekkor sem áll elő. A hűbéri magánjogi felfogás végső következményei nem valósultak meg.

A magyar hűbériség főjelensége az egész közéletnek mind jobban földhöz kötöttsége. A közhatalmi működés előfeltételeit a föld birtoka adja meg. Az ismét feléledő *bänderális* szervezet, a közhatalom védelmi működése (hadügyi felségjog) teljesen a földesuri hatalomhoz fűződik, míg a pénzügyi felségjog főforrását a portánként szolgáltatandó *telekadó* nyújtja. Az igazság-

¹ Az itt következőkre nézve l. Illés: Ujkori alkotmányfejlődés stb. Előbb i. m. 91. és 92. ll.-on.

szolgáltatás és közigazgatás lokális főszerve az *urihatóság*, mely a földesuri hatalom kifejezője. A magyar alkotmánynak az a *rendi* szerkezete, a mely különösen a XVI. század folyamán lesz mind tökéletesebbé, nem egyéb, mint az egész közéletnek hűbéri elemekkel való áthatása.

Ez a rendiség megfelel a franczia „états”-ba vagy a spanyol „brazos, estamentos”-ba való csoportosulásnak, de lényegben legközelebb áll az angol parlament rendi képviselőéhez, mert a rendi országgyűlésnek két táblára szakadásával az alsóra esik itt is a súlypont. Az alsó tábla ugyanis hasonlóan a „house of commons”-hoz egy erőteljes köznemesi osztályt foglal magában s épen ennek a közszabad osztály befolyásának lehet betudni a magyar rendi országgyűlések további életét és a fejlődés irányát az alkotmányosság (korlátolt közhatalom) felé.

Magyarországban is megindult a küzdelem a mindinkább hűbéri alapra helyezkedő főnemesség (főpapok és főurak) és a közszabad osztály (köznemesség és városi polgárság) közt. A XVI. század folyamán folytonosan észlelhetjük a főnemesség törekvését magához ragadni a közhatalomban való részesedést és kiszorítani a köznemességet.

Erős az irányzat a főnemesség kiválóbb állásának jogi meghatározására. Így a főnemesség kibuktatja a köznemeseiket a kormánytanácsból; azért áll elő annak szüksége, hogy az 1495, 1498, 1518-ban hozott törvényczikkek folytonosan kimondják mintegy jogfentartásképen az alapelvet, mely szerint a kormánytanácsban a köznemest a főnemessel egyenlő hely illeti meg. A főnemesség ezeknek a törvényeknek nem engedelmeskedik, az ország kormányzatát teljesen a saját hatalmi körébe akarja vonni.

Külön is vált a két rend: az udvari német és a Szapolyai-féle nemzeti pártra. Külön tartanak gyűléseket, hoznak határozatokat, kötnek szerződéseket, mint a közhatalom egyedül jogosított tényezői.¹

Az egész magyar politikai világ tehát két nagy táborra oszlott. Werbőczy leszármazásánál és születésénél fogva utalva volt arra, hogy a Szapolyai-féle köznemesi párthoz szegődjék és

¹ Például szolgálhat a köznemesség 1505-iki határozata, erre felelve az 1506-iki kettős házassági szerződés. Az 1525-iki hatvani és az 1526-iki rákosi gyűlés.

itt a már vezérszerepet játszó Szobi mellett kezdje el küzdelmes politikai működését.

3. Jellemezzük itt Werbőczynek, *mint politikusnak az alakját.*

Ha a politikust az elért sikerek alapján ítéljük meg, akkor ítéletünk Werbőczyre mint politikusra nem lehet kedvező. Werbőczy politikai programjából semmit sem tudott megvalósítani. Egymásután kellett föladni elveit, sőt azokat megtagadni, néha küzdeni is ellenök. Politikai pályafutásának legszomorubb része az, a melyben kénytelen elejteni azokat az elveket, a melyekért gyermekkorától lelkesedett.

De nemcsak az elért vagy elérhető sikerek szempontjából lehet ítéletet mondani a politikus nagyságáról, nemcsak a külső eredmény, hanem a belső rátermettség alapján kell véleményünket megalkotni.

Werbőczynél hiányzott az igazi politikus vérmérséklete. Egész lényege ellenkezett azzal, a mit politikus temperamentumnak mondunk: Werbőczy az érzelmek embere volt. Fel tudta lelkesíteni a köznemességet, a melynek hivebb szószólója abban az időben nála nem volt, de a tömeget vezetni, irányítani nem volt képes. Fel tudta kelteni a szenvedélyeket, de a hatást sohasem tudta kellőképen kiaknázni.

Az országgyűlésen szónoklatainak szépségével magával ragadta az egész hallgatóságot, de hogy milyen mulékony volt ez a hatás, mutatja az, hogy az őt ünneplő köznemesség legnagyobb szónoki sikerei után rövid idő múlva teljesen elfordult tőle.

Werbőczy nem tudott az adott helyzet követelményeivel elszámolni; nem is sejtette a bekövetkező eseményeket. Nem volt képes higgadtan áttekinteni, mérlegelni a hazai és külföldi politikai viszonyokat. Ezért nem is láthatta, mit lehet elérni nálunk vagy a távol idegenben. Elragadta a heve és ennek a pillanatnyi hatása alatt cselekszik, nem előre megfontoltan és az élet követelményeivel számolva hajtja végre terveit. Hiányzik cselekedeteiben a következetesség, nem mintha hűtlenné lenne elveihez, de képtelen azok megvalósítására.

Werbőczy lelkében olyan szembetűnő tulajdonságokat találunk, a melyek majdnem lehetetlenné teszik a politikai eredmények elérését. Sokszor szinte meglep az a hiszékenységgel, az a naivság és elfogultság, a mely eltölti egész valóját. Talán politikai eszményeinek nagy szeretetéből, talán könnyen lelke-

sedő természetéből folyt, hogy nem láthatta meg az előtte tornyosuló akadályokat és nem érezte úgy a vereségek és csapások súlyát, hogy elvesztette volna lelki erejét. Hamar felemelkedett újra és újra s néha szinte megható egyszerűséggel hitt a lelkét eltöltő tűznek.

A történelem megtanít bennünket arra, hogy a kiváló, nagy jogászok nem válnak be mindig jó politikusoknak és megfordítva is nem ritkán azt találjuk, hogy a nagy politikusok mint jogászok éppen nem tűnnek ki.¹

Ugy látszik a két foglalkozás természeténél fogva nem igen fér össze. A jognak lényege, a jogászi működés hozzá magával a szabályokhoz való szigorú ragaszkodást, a jog elveinek feltétlen tiszteletét, a jognak az életet korlátozó és ezért szilárdabb, merevebb logikáját és mindez ellenkezik a politikus eljárásával, a ki a pillanatnyi kedvező helyzetek kihasználására törekszik és ezért mindenkor számol az élettel. Nem a logika belső kényszerének, hanem az élet külső körülményeinek enged, céljai megvalósításában beéri kompromisszumokkal is, csak hogy előre haladhasson.

Ha Werbőczynél úgy találjuk, hogy a politikust a szónok sokszor tévuttra vezeti, azt is ki kell emelnünk, hogy a szónoki tehetség őt e téren a legnagyobbak közé emeli. Sokszor látjuk őt viharos országgyűléseken, mint „orator conventus“-t, a ki annak a kornak szokásához képest hivatott az egész gyűlés szószólója lenni a király és a főurak előtt. A meggyőződés erejével, a szó hatalmával tudta elragadni hallgatóit s hogy milyen hiven tudta kifejezni azt, a mi százak és ezrek lelkében élt, mutatja az a lelkesedés, a mely szónoklatai nyomán keletkezett.

¹ Vavrik i. m. 38 és köv. lapjain világtörténeti jelentőségű példákkal szépen illusztrálja a tétel igazságát, Quintus Mucius Scaevola és Grenville György eseteivel.

1486,

1498 pol. progr.

1500 Könyv.

1505 2dina pol.

1507 Könyv. Kir. Tan.

1574. 10. 16.

1578. 10. 16.

HARMADIK FEJEZET.

Werböczy mint bíró.

1. Werböczy életében jelentős év az 1502, ekkor lesz országbírói ítélőmester, protonotárius és ezzel már magas állásba jut. Az ítélőmesterek¹ a nevöknek megfelelően résztvesznek a legfőbb központi királyi bíróság egész ítélkezésében, az idézéstől kezdve az ítélet megszerkesztéséig. Kezükön mennek keresztül a legfontosabb perek, ők azoknak előkészítői, előadói és a meghozott ítéletek szerkesztői.

Ezzel az állással kezdődik Werböczy bírói működése, a melylyel most foglalkozhatunk kimerítően. Fontos Werböczy egész alakjának megítélése szempontjából, hogy tisztázzuk az ő bírói tevékenységét, különösen az újabb időkben ellene emelt súlyos vádakkal szemben. Werböczyt ugyanis mint bírót élesen megtámadták, hogy részrehajló és megvesztegethető volt és bírói tisztét vagyonszerzésre használta fel.

2. Számos adatunk van arra, hogy Werböczy *mint bíró saját korában nagy kedveltségnek örvendett*. Nemcsak a király utal Werböczy ítélőszéke elé különleges megbizással országos híré nagy pereket², a melyekben az ország előkelői vagy a főuri osztály és a köznemesség kiválóságai állanak egymással szemben, hanem kétségtelen, hogy a felek maguk is különös előszeretettel bocsátják pereiket az ő ítélete alá.³

¹ Hajnik I.: A magyar bírósági tervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 48. l.

² Fraknói i. m. 50, 51, 182 ll.

³ Id. m. 183 és köv. ll.-on.

Nemcsak azt mutatják ezek az adatok, hogy Werbőczy kiválóan alkalmasnak tartották bonyolódott, nehéz perek eldöntésére, hanem bizonyítják a belé helyezett nagy bizalmat is, a melyet kellett, hogy előbb kiérdemelt legyen.

Vajjon nyugodtan tehetne volna-e le ügyét *mindkét* fél oly bíró kezébe, a ki a megvesztegethetőség gyanujában áll? Mindig csak az egyik félnek lehetett igazat adni s ilyen esetben a pervesztes fél bizonyára felemelte volna szavát az igazságtalanul ítélő bíró anyagi érdekeltsége miatt, hacsak némi gyanuja is lett volna. És nem különös jelenség, hogy Werbőczynek sok ítéletét ismerjük, közöttük nem egynél igen nagy vagyoni érdekek forogtak kockán, mégis egyetlen egy olyan eset sem fordul elő, a hol a felek Werbőczy ítélete ellen a megvesztegetés vádjával lépnek fel.

De nemcsak peres kérdések eldöntésénél örvend Werbőczy nagy népszerűségnek, hanem igen gyakran a vitás jogi kérdéseknél *mint békéltetőt, egyezségek létesítőjét keresik fel.*¹ Kétségtelen, hogy az érdekelt felek teljesen megbíznak az ő ügyességében, jogi tudásában és a mi ilyen eseteknél elengedhetetlen, pártatlanságában is.

Figyelembe kell venni Werbőczy bírói működésének tárgyalásánál mindenesetre *saját korának felfogását*, a kor viszonyait és ebben a bíró helyzetét. Azon kor társadalmának nézete szerint az ítélő bírónak megajándékozása a felek részéről épen nem volt erkölcstelen és tiltott cselekmény. Ellenkezőleg általánosan elterjedt szokás, hogy a felek a bírónak hálából az ügy elintézéséért ajándékokkal kedveskedtek. Werbőczy bírói működése alatt gyakran fordult elő, hogy kisebb-nagyobb jutalmakat (birtokokat is) kapott a felektől², minthogy azonban akkor minden bíró részesült ilyen jutalmazásban a perek eldöntésénél és a Werbőczynek nyújtott ajándékok a szokottakat felül nem haladják, épenséggel nem lehet magában véve az ajándékozás tényére alapítani az ő megvesztegetését.

A *híres Szapolyai-Ujlaki per*³, a melyre a megvesztegethetőség gyanujának igazolásául, hivatkozni szoktak a perre vonatkozó adatoknak szorgos vizsgálata után nézetünk szerint épen

¹ Fraknói i. m. 183 és köv. ll.-on.

² Id. m. 113. l.

³ Id. m. 218. és köv. ll.-on.

Werbőczy bírói pártatlansága mellett bizonyít. A perből ugyanis az tűnik ki, hogy Werbőczy, a ki a Szapolyaiaknak mindhaláláig tántorithatatlan hive és érdekeiknek önzetlen szolgálja, ítéletében mégis az Ujlakiak javára dönt, mert az ügyet megvizsgálva úgy találta, hogy Szapolyainak nincs igaza. Ezt a véleményét nyíltan hangoztatta még az ítélet meghozatala előtt is, bár Ujlakiék — úgy látszik — attól féltek, hogy részrehajló lesz Szapolyai javára.

Tudjuk, hogy Werbőczyt semmiféle anyagi áldozattal sem tudta Ferdinánd magának megnyerni és Szapolyaitól elszakítani,¹ tudjuk, hogy mennyire Werbőczy lelkéhez volt nőve a Szapolyai nemzeti királysága, a melynek elérése végett semmiféle fáradságot, vagy költséget sem kimélt és mégis, mint bíró, le tudta küzdeni magában a pártembert. Szapolyainak nagy anyagi érdekei forogtak kockán és Werbőczy is úgy tudhatta, a mint mi most utólag megtudjuk állapítani, hogy Szapolyai haragját vonja maga után a neki nem kedvező döntéssel, a melylyel előbb a királyi törvényszék előtt épen Szapolyai javára hozott ítéletet megváltoztatja, mégis úgy jár el, a mint jogi meggyőződése sugallja.

Igazolva van Werbőczy saját nyilatkozata, a melyet egy más alkalommal tett, hogy ő: „mindenkinek, tekintet nélkül a személyekre, egyaránt tartozik igazságot szolgáltatni . . . legyen az akár zsidó vagy cigány is“ (Si eciam Judeus aut Pharahofuisset).²

Werbőczy főuri ellenfelei épen a Szapolyai-Ujlaki perben fordulnak a királyhoz, hogy megakadályozzák az ő ítélkezését és egy szóval sem tesznek vádjaik hangoztatásánál célzást Werbőczynek mint bírónak pártosságára vagy anyagi érdekeltségére, pedig semmi esetre sem mulasztották volna el, ha arra a legkisebb gyanujok lett volna.

Hogy nem találtak sem Werbőczy előző bírói pályáján, sem ez alkalommal semmi olyan körülményt, a melyet ellene felhasználhattak volna: fényes bizonyság Werbőczy bírói elfogulatlansága mellett. A neki nyújtott ajándékozásokban tehát semmi olyas nem volt, a min abban a korban méltán megütközhettek volna.

Nemcsak a Szapolyai-Ujlaki perben nem találunk a Wer-

¹ Fraknói id. m. 249., 257. és köv. ll.-on.

² Id. m. 185. l.

böczy saját korabeli ellenségeinek vádjaiban semmit sem, a mi az ő birói igazságosságát érintené, hanem még akkor sem tudnak ellene ezen a téren valamit is felhozni, a mikor hazaáru-lással vádolják és hűtlenségben elítélik. Keresik a bűnöket, a melyekre alapítsák a súlyos ítéletet, de birói működésében ekkor sem támadják meg¹.

Ha aprólékos vizsgálattal tekintjük is át Werböczy birói működését, meggyőződést szerezhetünk arról, hogy Werböczyt, mint bírót az elfogulatlanságnak és tárgyilagosságnak oly mértéke jellemzi, a mely nemcsak az ő korában rendkívüli, hanem ma is a legnagyobb elismerésre méltó.

Werböczy birói alakjának megítélésénél ugyanis figyelembe kell venni, hogy *a bírót nem lehet kiemelni abból a társadaltomból, a melyben él.* A bíró is függ korának uralkodó eszméitől, ő is részese a kor politikai és társadalmi meggyőződéseinek. A birói tárgyilagosság eszményi fokát elérni mindaddig nem lehet, sőt kérdéses, kívánatos lenne-e egyáltalán annak teljes megvalósítása, míg a bíró valamely meghatározott állam és társadalom élő része.

Igy a bírót kell, hogy minden korban befolyásolja környezete. A bíró a fennálló rend őre s így figyelembe kell vennie mindig az állami és társadalmi életet fentartó vagy szétromboló tényezők hatását. Az igazság szolgáltatásánál tehát kell, hogy befolyásolják őt azok a legbensőbb meggyőződései, a melyek szerint az állami és társadalmi együttműködés egyáltalán lehetséges. Nem közömbös a bíróra nézve, hogy ítéleteivel segít elveszíteni az őt körülvevő egész világot, a melyben és a mely által él.

Werböczyt is befolyásolhatta köznemesi helyzete. A köznemességben látta ő a magyar államnak és nemzetnek gerinczét. A köznemesség létével összeforottnak tartotta az egész politikai és társadalmi létezését. Werböczyt is vezethette az erős vallási meggyőződés, mint korának szülöttét: a katholicizmust a társadalomfentartó erkölcs, műveltség és a magyarság érdekeivel elválaszthatatlan kapcsolatban láthatta a reformációnak idegenek (németek) útján terjedő idegen szellemével szemben.

Ha Werböczyt az igazságszolgáltatásnál az életviszonyok befolyásolták is: ez még éppen nem a bírónál megkívánt tár-

¹ Az ítélet szövegét l. a Függelékben I. 4. A) 257. l.

gyilagosság hiánya. E téren sem szabad őt a mai vagy éppen abszolút mértékkel mérni. Bizonyos, hogy nem egy esetben meglep bennünket lelki ereje, a melyel igazságszeretete győz minden más tekintetek felett.

Werbőczy 1510-ben már nemcsak országbírói ítélőmester, hanem Szapolyai János erdélyi vajda protonotáriusa is s így ezentúl két hatalmas közjogi személynek bírói működésénél fejt ki nagy tevékenységet.¹

3. Werbőczy bírói és politikai pályáján való emelkedésével mintegy párhuzamosan halad vagyoni gyarapodása. Az ellene intézett támadások nagyon is felhasználják ezt a körülményt vádjaik támogatására. Úgy akarják feltüntetni, mintha Werbőczy nagy vagyonát nem is szerezhette volna másként, mint visszaélésekkel, bírói hatalmának és politikai befolyásának áruba bocsátásával.

Utálnak a támadók a Szobi Mihálytól kapott első jószág-adományozásoktól kezdve a magánosoktól, különösen a jogi tanácsok fejében nyert jutalmazások számos eseteire. Kiemelik azt, hogy Werbőczy azok közé tartozott, a kik a koronára szállott birtokok adományozásáért legsűrűbben ostromolták kérévényeikkel a királyt.²

Végül hivatkoznak arra a térképre, a mely a Fraknoi nagy műve végén hivatva van térben is bemutatni Werbőczy birtokainak óriási kiterjedését. E szerint úgy látszik, alig van az országban oly vidék Ugocsától Zágrábig és Pozsonytól Szebenig, a hol Werbőczynek ne lettek volna birtokai.

Kétségtelen, hogy Werbőczy meggazdagodásának részletei, ha magukban véve az egyes esetek nem is nyújtanak semmi különösét vagy gyanusat, egészükben azt a benyomást kelthetik az olvasóban, hogy az ilyen óriás vagyon összeszerzésénél aligha lehetett válogatni az eszközökben és szerzési módokban.

Fokozhatja ezt a benyomást a térkép és az ahhoz csatolt, a megszerzés időrendjében összeállított felsorolása az egyes szerzeményeknek.³ Az így keletkező kép sokakat tévedésbe ejthet. A térkép ugyanis egyszerre tünteti fel azt a birtokállományt, a melynek így egyben való birtoklását a felhozott adatokból éppen

¹ Fraknoi id. m. 50. l.

² Id. m. 106., 111. ll.-on.

³ Id. m. 353. l.

nem lehet bebizonyítani; pedig a szerzeményeknek a térkép mellett való felsorolása, mintegy adatszerű igazolás akar lenni.

A tévedés úgy áll elő, hogy a térben csak akkor lehetett volna az oklevelek alapján feltüntetni Werbőczy vagyonát, ha az okmányokból az is bizonyítható lett volna, hogy mindazt a birtokot, a mit évek hosszú során át, majdnem egy félszázad alatt Werbőczy (1498—1540-ig) szerzett, azt egy időben birtokolta is. Ez azonban az adatokból nem tűnik ki. Lehet, hogy Werbőczy egy időben birta ezt vagy azt az uradalmat s talán a térképen lévő földbirtokok egy részét egyszerre is, más időben pedig ismét más földbirtokok ura volt, de egyszerre mindaz, a mit a térkép mutat, bebizonyíthatólag soha sem volt az övé.

Ha végig vizsgáljuk az adományok hosszú sorát, azt fogjuk találni, hogy nincs mindenütt igazolva a birtokbaiktatás ténye és időpontja sem.¹ Az ilyen adományozások pedig nem jelentik okvetlenül a birtok tényleges megszerzését is. Tudjuk, hogy a kor joga szerint a pusztá adományozás birtokbavezetés nélkül még nem adja meg a végleges tulajdont.² Az ilyen kétes birtokszerzéseket nem lehet a valóságosakkal együtt venni s így ezeket a térképről is, úgy mint a tényleges vagyonállományból törölni kell.

Elég gyakran előfordulnak olyan vagyoni juttatások is a többiek között, a melyek azért nem vehetők fel Werbőczy vagyonába, mert a jövőben bekövetkező eseményektől (p. o. magszakadás, öröklési szerződésben kikötött feltételek bekövetkezése) vannak függővé téve.³ A feltételek bekövetkezéséről nem tudunk semmit s így az ilyen vagyonszerzési adatok, minthogy azoknak nincs is mindig reális értékük, egyáltalán fel nem használhatók és térképileg fel nem tüntethetők.

De ha a most felhozottakat nem is tekintve, elfogadnók, hogy Werbőczy tényleg egy időben ura volt annak a hatalmas birtoknak, a melyet a térkép mutat, még akkor is azt állítanók,

¹ Id. m. 353. l. 3. j. 354. l. 3. 5. j. 355. l. 3. 4. 5. 7. 10. j. 356 l. 5. 6. j. 358. l. 5 j. 359. l. 5. j. 361. l. 1. 2. 5. és 8. j. 362. l. 7. j.

² Illés: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest, 1901. Magy. Jogászegyleti Értekezések. XXII. k. 4. f. 82. l. „Nemcsak a királyi adománynál volt tehát szükséges az iktatás, hanem az ingatlanak szerződés útján való bárminő elidegenítésénél is“.

³ Id. m. 353. l. 4. j. 354. l. 2. j. 355. l. 7. j. 357. l. 3. 8. j. 360. l. 1. j.

hogy ez az óriási birtok még nem jelentheti a megfelelő gazdagságot. A nagy uradalmak kezelésének technikája mutatja, hogy még a mai gazdasági, különösen közlekedési viszonyok között sem lehet az arányban álló jövedelmet biztosítani.

Vajjon abban a korban az akkori közlekedési viszonyok között az ország egész területén szétszórta birtokoknál, a melyeknek jó része a török becsapásoknak, zsákmányolásoknak folyton ki volt téve, lehet-e megfelelő jövedelemről szó? A térképen feltüntetett birtokállomány egységes kezelése ki van zárva, a gazdatisztek lelkiismeretlenségének tág tere nyílik, a befolyt jövedelem sok kézen megy keresztül míg a tulajdonoshoz jut.

Ezeket az általános, leginkább a gazdasági technikából vont következtetéseinket megerősítik az adatok, a melyek mutatják, hogy Werbőczy a nagy vagyonnak megfelelő jövedelemmel valóban nem mindig rendelkezett. Nem egyszer jut olyan szorult helyzetbe, hogy kénytelen kisebb kölcsönöket is felvenni, különösen diplomáciai kiküldetéseinél kénytelen a reprezentáláshoz szükséges értéktárgyakat kölcsönkérni.¹ Mindezt alig tudnók megmagyarázni, ha Werbőczy mint dusgazdag ember bőségben élt volna.

Önkéntelenül is felmerül a kérdés, midőn Werbőczy alakját e téren vizsgáljuk, honnét van mégis az a nagy mohóság, melylyel vagyoni helyzetét folyton javítani törekszik? Nem elégithet ki az a felelet, hogy az egész kornak, a melyben élt, jellemző tulajdonsága a birtokszerzési vágy; hogy nemcsak nálunk, hanem külföldön is jobban erőt vett az emberekben a meggazdagodás lázas vágya, mint valaha.

Werbőczy a köznemesi osztályon felülemelkedve világosan látta, hogy kellő vagyoni erő nélkül politikai szerepet nem játszhatik. Tudta, hogy szavának csak akkor lesz súlya, ha megfelelő vagyon áll a háta mögött. Minél biztosabb a gazdasági helyzete, annál biztosabb a politikai fellépése. Werbőczynek, mint vezérpolitikusként nagy anyagi alapra volt szüksége.

Nem is lehet azt állítani, hogy Werbőczy vagyonának jövedelmeit pusztán magáncélokra használta volna fel, nemcsak politikai működése, a melytől nem lehet megtagadni bizonyos közérdekű jelleget, emésztett fel sok költséget, hanem a külföldi

¹ Fraknói id. m. 162. l. A wormsí kiküldetés előtt a primástól egy ezüst kardkötőn és lószerszámon kívül négy ezüst tálat kért kölcsön; l. még 314. l.

kiküldetések egyenesen közérdekű reprezentáczióális költségeit is teljesen ő viselte. Politikai és diplomáciai tevékenységére, a mely sokszor az ország érdekében történik, áldozza vagyona jó részét.

Hogy Werbőczy politikai szolgálatait nem vásároltatta meg, fényes bizonytságot tesznek Szapolyai adományozásai.¹ Werbőczy Szapolyait hatalmi törekvéseiben egész erejével támogatta, neki tette a legnagyobb szolgálatokat és mégis tőle kapott legkevesebbet. Szapolyai a dicsérrettel nem fukarkodott ugyan, de mig nagy érdemeit magasztaló szavakkal ismerte el, mesés vagyonából alig juttatott valamit. Kétes értékű adományai épen nem állanak arányban a neki tett politikai szolgálatokkal és meg sem közelitik azokat az adományokat, a melyeket Werbőczy másoktól, különösen az udvartól kapott.

Werbőczy vagyoni gyarapodása semmi olyast nem mutat, a min saját korában megütköztek volna, vagy a mi a mai kor felfogásával ellenkeznék.

¹ Fraknoi id. m. 116., 117. ll.

NEGYEDIK FEJEZET.

Werbőczy diplomáciai és irodalompartoló működése.

1. Werbőczy 1516-ban közeledik pályafutásának magaslatához, személynök lett s mint ilyen az ország nagybirái (judices regni ordinarii) között foglal helyet. A nádor és országbíró után következik rangban és a király birói pecsétjét őrzi.

A személynöki állás¹ a király személyes biráskodásának helyettesítéséből fejlődött ki, ezért hívják *personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens*-nek, rövidítve *personalis*-nak. Ezt az állást Werbőczyig mindig egyházi rendű töltötte be. Werbőczy az első világi személynök. A fontos tiszt viselése ugyanis nagy jogi műveltséget követelt és Werbőczyt épen tudása, a mely e korban még a főnemesek közt sem általános, tette hivatottá ez állásra.

2. Az 1518. évtől kezdve látjuk Werbőczyt külföldi fontos kiküldetéseken eljárni, innét kezdődik a *diplomáciai szereplése*.

1519
Velence
Róma

Werbőczy először 1519-ben vezet küldöttséget Velenczébe és Rómába, hogy a török ellen segítséget kérjen s a nemzeti királyság érdekében megnyerje a hatalmas köztársaság és a pápa támogatását.²

Velenczében nagy ünnepélyességgel fogadják. A fogadtatásnak igen érdekes jelensége, a mely figyelmünket megragadja, hogy Werbőczy a doge-t magyar beszédben üdvözölte. Ezzel úgy látszik, azt akarta kifejezni, hogy a köznemesi nemzeti párt nevében beszél.

¹ Hajnik J.: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest, 1899. 37. l.

² Fraknoi id. m. 145—159. ll.

Rómában megismerkedik Medici János bibornokkal, a később VII. Kelemen néven pápa lett és mint ilyen Werbőczyt nádorrá választása alkalmából üdvözölte, meleg hangon emlékezve meg a római találkozásról. Egy Medicinek, a renaissancekor nagyműveltségű alakjának is fel tudta kelteni figyelmét és megnyerni a vonzalmát. VII. Kelemen üdvözlő levelének szavai: „Téged már akkor megszerettünk, mikor még alsóbbrendű állásban voltunk“ a legszebb elismerése Werbőczy egyénisége varázsának, igazán nagy európai műveltségének és tudásának.¹

Werbőczy második nagyfontosságu kiküldetése Wormsba szólt 1521-ben.² Az itt tartott híres birodalmi gyűlésen kellett megnyerni a birodalmi rendek támogatását a török elleni hadjáratához. Ez a gyűlés volt az, a mely maga elé idézte Luthert, hogy vonja vissza tanait. Érdekes megvilágításban látjuk ez alkalommal Werbőczy szereplését a reformációval szemben.

Werbőczy és kísérő társa Balbi Jeromos, a híres humanista pozsonyi prépost ebédre hívták meg Luthert, hogy sokkal fesztelenebbül vitatkozhassanak vele és tanainak visszavonására bírják.

A mint a pápai követnek Rómába küldött jelentéséből tudjuk, Werbőczy tanujelét adta kiváló teológiai képzettségének is. A teológia annak a kornak irodalmilag igen kiművelt és sokágu ismeretköre, a melyben való jártasság nagy olvasottságot, skolastikai képzettséget és különös dialektikai ügyességet kívánt. Idegenektől és hozzáértő egyháziaktól halljuk, hogy Werbőczyvel szemben Luther „nem viselte magát ügyesen“ és így tudunk magunknak fogalmat alkotni Werbőczy képességeiről e téren is.³

A magyar követeknek politikai jelentőségét mutatja az a kitüntetés, a melyben V. Károly császár testvérének Ferdinánd főhercegnek ünnepélyes fogadása alkalmával volt részük. A császár jobbján a főherceg, balján Balbi haladt, míg Werbőczy mindjárt utánuk ment a jelenlevő két biboros között.

Werbőczy még a most ismertetett küldetéseken kívül járt küldöttségben Nürnbergben (1522.), Pózenben, Bécsben és Krakkó-

¹ Fraknoi id. m. 159. l.

² U. o. 161—173. ll.

³ U. o. 173. l.

ban.¹ Mindezekből látható, hogy Werbőczy diplomáciai működése még a mai kor felfogása szerint is igen kiterjedt, széleskörű.

3. Akkor, a midőn Werbőczy Wormsba ment, Bécsben pihenőt tartott és itt kezébe került Ambrosius Catharinus „A keresztény hit védelme”, című műve, egyike azon kor hitvitázó iratainak, a mely Luther tanainak czáfolatával foglalkozik.² Werbőczynek megnyeri a tetszését a munka és saját költségén gondoskodik második kiadásáról és ingyen terjesztéséről; előszót is ír hozzá, a melyben a királynak a figyelmébe ajánlja e munkát. Nemcsak Werbőczy hitbuzgóságát látjuk e cselekedetében, hanem az ő irodalompártoló, maecenási működését is. Vallásossága egyesül irodalom szeretetével.

De nemcsak a vallásos irodalom kelti fel érdeklődését és áldozatkészségét, hanem mind a szépirodalom, mind a tudományos irodalomnak más ágai is. Nemcsak tudomást vesz az irodalom eseményeiről, hanem anyagi erejéhez képest hozzájárul az irodalom fellendítéséhez.

Kiadja a nagy magyar író Janus Pannonius költői műveit.³ A kornak nem egy humanistája neki ajánlja művét, a mi kétségtelenül bizonyítja, hogy Werbőczyben saját kora is buzgó műpártolót látott. Így Camerinói János Plinius természetrajzi dolgozataihoz index-et készít és azt neki ajánlja, úgyszintén a „Polyhistor” című földrajzi munkát is.⁴ Ezekből az ajánlásokból megtudjuk, hogy Werbőczyt érdeklik a természetrajzi és földrajzi kérdések is.

4. Mielőtt Werbőczy folyton emelkedő pályafutásának tetőpontjára érne, sokoldalú tevékenységének még egy ágáról, a pénzügyiről vagy finánczpolitikairól is megemlékezhetünk. Nándorfehérvár eleste után országos kincstárnok lett⁵ és ezen nehéz állásban is megállotta a helyét.

¹ Fraknói id. m. 178. l. 282. l. 298. l. 314. l. a konstantinápolyi kiküldetéseket l. később.

² U. o. 164. l.

³ U. o. 337. l.

⁴ U. o. 338. l.

⁵ U. o. 325. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Werbőczy nádorsága és száműzetése. Szapolyai melletti szereplése és halála.

1. Végre az 1525-i hatvani országgyűlésen Werbőczy nádorrá lett¹

1525
nádor

Az 1525-i országgyűlés a kor legviharosabb országgyűléseinek egyike. A főnemések már előre törvénytelennek hirdették, mert a király akarata ellenére jött össze. Érezték ugyanis, hogy a köznemesség nagy számban fog megjelenni s majd szenvedélyesen követeli a régi sérelmek orvoslását. A köznemesség elkeseredése nőttön nőtt, mert a törvényeket nem hajtották végre, a török veszedelem egyre fenyegetőbb lett s mégsem történt semmiféle védőintézkedés; mindehhez járult még a főurak garázdálkodása. A felgyülemlett harag nagy része Báthori István, a nádor ellen fordult.

A mint az országgyűlést megnyitották, mindjárt szenvedélyes szónoklatokban követelik, hogy a király ott jelenjék meg. A király tanácsosai javaslatára jónak látta teljesíteni ezt a kívánságot.

Werbőczy az országgyűlés szónoka, a ki két óras beszédben fejti ki a király előtt mindazokat a mulasztásokat, a melyeket orvosolni kell.² A király meghallgatja a beszédet s azután tanácskozásra vonul vissza. Ekkor a beszéd hatása alatt³ a közhangulat

¹ Fraknói id. m. 203. és köv. II.

² L. Szabó D.: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában cz. m. 89 l., a hol a beszéd legfőbb pontjai közölve vannak.

³ U o. 90. l. A szónoklat olyan volt, hogy az idegent, Burgiót a pápai nunciust is bámulatra ragadta.

teljesen Werbőczy felé fordul és követelik, hogy Báthori helyett, a ki minden rossznak a kútfeje, Werbőczy, a köznemesség érdekeinek igaz kifejezője legyen a nádor. A király beleegyezik, mire a nemesség határtalan lelkesedéssel Werbőczyt nádorrá választja.

Werbőczy helyet foglal a király oldalán, az ország legelső méltóságába jut, a melyben sikeresen küzdhetett elvei mellett. A külső sikert tekintve ez volt életének, pályafutásának fénypontja. Mint az ország nádorispánja a szegény köznemesi családból származott notarius azt az állást tölti be, a melyben előtte hatalmas főuri dinasztíák ivadékai ültek.

A legnagyobb állásban is hű marad Werbőczy önmagához, elveihez és köznemesi származásához. Érdekes módon juttatja ezt kifejezésre. Hivatalos és magániratokon „Regni Hungariae palatinus et servus”-nak nevezi magát s nem egyszerűen csak palatinusnak.¹

Mikor megszűnik nádor lenni, még akkor is megtartja a Regni Hungariae servus elnevezést. Így akarja ő külsőleg is kifejezésre juttatni, hogy az ország közérdekét hivatott szolgálni. Nádorságának különbségét azzal is mutatja, hogy gyakran maga fogalmazza, sőt írja az okmányokat, a mit előtte soha sem tettek a nádorok, a kik között akadt irni nem tudó főur is.

Werbőczy nádorrá választását azért, mert egyszerű köznemesi családból származott, a korabeli főurak nem támadták meg. Korában az ő felemelkedése megütközést nem keltett. A főurak azért áskálódtak ellene, mert az állásával járó hatalmat és befolyást féltették. Nemcsak nálunk, de a külföldön sem akadunk a nyomaira annak, hogy a Werbőczy nádorsága a közfelfogással ellenkezett volna. Tudjuk, hogy VII. Kelemen pápa, az akkori politikai világ egyik legelőkelőbb és legjobban tájékoztatott tényezője éppen ez alkalomból üdvözlő iratot küld Werbőczynek,² a mit semmi esetre sem tesz, ha Werbőczy nádorságában valami rendellenességet láttak volna. Ez az akkori nemzetközi udvariasság megsértése lett volna.

Igaz, hogy Werbőczy nem volt első sorban katona és jobban értett az írástudáshoz, mint a kardforgatáshoz.³ A nádori

¹ Fraknoi id. m. 210. 1.

² U. o. 211. 1.

³ Szalay László támadja Werbőczyt, hogy egyszerű köznemesi létére, a ki soha fegyvert nem öltött, utóda akart lenni a Szapolyaiaknak, Perényieknek, Báthoriaknak. „Werbőczy és Verancsics” Bud. Szemle (régí folyam) I. 203. 1.

az ifjak - fiatalok - file írta. Bezdés,
melyben 2 ellen 117 döntött s erre határozat
nak reji lett, 1526-ban letette.

tiszttel pedig együtt járt az ország haderejének a vezetése. Még sem mondhatjuk, hogy ő a kardforgatáshoz épen nem értett volna. Werbőczy mint katona is megállotta a helyét, életének vége felé szerepelt mint Budavárának főparancsnoka. Ferdinánd serege ellen szerencsésen hadakozik s megőrzi a várat, mindaddig, míg a török felmentő sereg meg nem érkezik.

2. Werbőczy életének mélységes tragikumát mutatja, hogy alig telt el tíz hó azután, hogy a köznemesség egy szívvel egy lélekkel nádorrá választotta, ugyanaz a köznemesség az 1526-i országgyűlésen nemcsak megfosztja a nádorságtól, hanem a haza ellenségének nyilvánítva vagyona elvesztésével és száműzetéssel bünteti.

Nem kellett sok idő az udvari pártnak, hogy a hangulatot Werbőczy ellen fordítsa. A Báthori-párt pénzzel, erőszakkal és szép szóval megnyerte a köznemességet.

Werbőczy hírét vette az ellene készülő támadásnak és sietett lemondását a királynak bejelenteni. A király azonban nem fogadja el, hanem követeli, hogy várja be az események fejlődését. A Báthori-párt ez alatt elhatározza, hogy teljesen leszámol Werbőczyvel. Mikor Werbőczy azt látja, hogy már élete is veszélyben forog, legjobb barátjával Szobi Mihálylyal együtt, a ki ellen hasonlóképen megnyilvánult a gyűlölet, éjnek idején menekül a fővárosból zólyommegyei birtokán lévő Dobronya várába.

Werbőczy távollétében a király elnöklése alatt a személynök előterjesztésére ítelt az országgyűlés Werbőczy felett. Ha végigolvassuk az ítéletlevelet,¹ meggyőződhetünk, hogy koholt vádak, rágalmak alapján hozták. Ilyen többször nagy hangon ismételt vád az, hogy Werbőczy erőszakosan, törvényellenesen foglalta el a nádori széket, ép így hangoztatják az ítéletlevélben mintegy indokolásképen, hogy Werbőczy és társa a királyi fenség támadója és a királyi akarat megvetője. Végeredményben tehát Werbőczy lázadó és mint ilyen száműzetéssel és vagyona elkobzásával sújtandó. A meghozott ítélet főindoka, ha az általános szólamoktól és üres vádaktól eltekintünk, az, hogy Werbőczy az ítélőszék előtt meg nem jelent és így ezzel a ténynyel már hallgatagon elismerte bűnösségét.

Ez az ítélet igen szomorú világot vet az akkori politikai

¹ L. Függelékben I. 4. A.) 257. I.

viszonyokra. Szapolyai, a kinek Werbőczy annyi szolgálatot tett, meg sem jelent. A hatalmas vezérember még csak kísérletet sem tett, hogy a Werbőczy ellen felzúduló vihart lecsendesítse és tántoríthatatlan nagy hívét megmentse. Így tudjuk még jobban méltányolni Werbőczynek Szapolyaihoz való önzetlen viszonyát.

Werbőczy számkivetése alatt következett be a mohácsi vész. Semmiféle szemrehányás nem illetheti őt a miatt, hogy biztos menedékhelyen élte végig a nagy nemzeti vereséget. Neki menekülnie kellett a saját honfitársai elől és tétlenségre kárhozattva nézni, hogy következik be a katasztrófa, a melyet előre látott és a melynek elhárítására egész erejével elkövetett mindent. Úgyszólván egész Európát bejárta, az akkori művelt világ nagyhatalmaí felkereste, hogy figyelmüket a török veszélyre felhívja és segítségüket megnyerje.

Érdekes és közvetlen bizonyságunk is van arra, hogy Werbőczy minden pártérdeket és személyes érdekeit is alá tudta rendelni a közérdeknek, a melynek a legnagyobb veszélyét éppen a közeledő török hódításban látta.

A midőn a Hármaskönyv elkészült, törvényerőre emelése ellen az udvari párt akadályokat gördített, mert hatalmának gyengítését látta benne. A vármegyékben szervezkedett köznemesség elkeseredésében, hogy a meghozott törvényt végre nem hajtják, kész volt megtagadni az adó behajtását.

Mikor Werbőczy tudomására jutott, hogy a török már Jajczát fenyegeti s így az adóra égető szükség van a hadi védekezés céljából, félretesz minden pártoskodást. Nem nézi azt, hogy most módjában állana kikényszeríteni a Hármaskönyv törvényerőre emelését, nem, hogy az udvari pártnak is használ, a melyről pedig tudhatta, hogy a nemzeti királyság ellen szerződik és folyton ellene áskálódik. Felszólítja párthiveit, hogy az adó behajtásához fogjanak hozzá, mert „a sérelemért, a mit a végzemény kihirdetésének megtagadása következtében szenvedünk, nem szabad az egész ország veszélyeztetésével bosszut állani.”¹

A mint a halálos csapás után a nemzet kezd föléledni, már találkozunk Werbőczy működésével. Leveleket ír hiveihez az ország minden részébe Szapolyai érdekében.² Elérkezettnek látja az időt arra, hogy eszménye, a nemzeti királyság megvalósuljon.

¹ Fraknói i. m. 104. l.

² Id. m. 241. s. köv. .

Ferdinánd minden eszközzel a maga részére akarja téríteni a nagytekintélyű, hatalmas befolyású Werbőczyt, de kísérletei sikertelenek maradnak. Werbőczyt sem anyagi eszközökkel, sem igéretekkel nem tudja megnyerni, hiven kitart Szapolyai mellett.¹

3. Szapolyai, a mint királyllyá lett, Werbőczyt a főkancellári tisztségre nevezte ki. Ezt az állást is, mint a személynököt, *3. kancellár* előtte mindig egyháziak viselték. Itt is nagy jogi tudása és műveltsége képesítette őt arra, hogy mint világi töltse be ezt a politikai tekintetben is legfontosabb méltóságot.

Mint János király kancellárja ennek érdekében folytatja politikai tevékenységét, a mely azonban igen szomorú reá nézve, mert azokat a politikai irányelveket, a melyeket pályafutása kezdetén maga elé tűzött, és eddig folyton maga előtt tartott, egyenként látja porba hullani. Azok a főszlopok, a melyeken politikája eddig nyugodott, kidőlnek. Nem önként lett hűtlenné politikai vezéreszméihez, de engednie kellett a helyzet kényszerűségének s belenyugodni abba, a mit már megváltoztatni nem tudott.

Igy el kellett fogadnia a török szövetséget, a melynek eszméje kétségtelenül János királytól eredt és nem Werbőczytól, a ki úgyszólván Európaszerte szervezte a török elleni védekezést. Talán igazuk van azoknak, a kik azt hiszik,² hogy Werbőczy a tudtán kívül kötött török szövetségbe beletörődhetett, mert attól félt, hogy ha Ferdinánd alá kerül az ország, az nem tudja vagy nem is akarja majd megvédeni a török ellen és így elvész a kereszténységgel együtt az ország is.

Ismét diplomáciai küldetéseket végez Werbőczy, de már nemcsak a nyugat, hanem kelet felé. Két ízben is megy Konstantinápolyba. Először János király uralkodása kezdetén ennek érdekében. Megbízatásának sikerrel felelt meg. Nemcsak a szultán személyes vonzalmát nyerte meg, hanem teljesen ellensúlyozta a portánál Ferdinánd követének működését.³ Werbőczy második konstantinápolyi útját 80 éves korában tette meg János király halála után János Zsigmond érdekében.⁴ Ha tekintetbe vesszük az akkori közlekedési viszonyokat, ebből az egy tényből is

*Konstantin.
követ*

¹ Fraknói id. m. 249. l. 257. l.

² U. o. 278. l.

³ U. o. 290. és köv. II.

⁴ U. o. 321. l.

következtetést vonhatunk Werbőczy fizikumára. Ebben az időben még a Konstantinápolyba való utazás körülbelül annyi napot vett igénybe, mint ma órát. Kocsin vagy lóháton kellett utazni egy egész kis hadsereg kíséretében. Elgondolhatjuk, hogy mily erős szervezetének kellett Werbőczynek lennie, hogy 80 éves korában e nagy fáradságokat el tudta viselni.

Werbőczy lassankint közvetítő szerephez jut Ferdinánd és János király közt.¹ Mint a békepárt feje igyekszik elsimitani az ellentéteket, megtartani a már megszerzettet és mindenekfelett óvni az ország érdekeit.

Pályájának végén látjuk Werbőczyt, *mint katonát is.*² Budavárát sikeresen védelmezi Ferdinánd serege ellen. A török felmenti Budavárát, de el is foglalja. Ekkor találkozunk Werbőczyvel utolsó állásában. A szultán a török helytartó mellé *a magyar lakosság főbirájává teszi 10 arany forint napidíj mellett.*

4. Ebben a minőségében éri *1541-ben a halál,*³ a mely ép oly tragikus, mint pályafutásának a száműzetése utánra eső második fele.

Werbőczy, a mint meg volt állapítva, a basához indult tanácsba, még pedig köszvényes bántalmai miatt kocsin. Kocsija mellett haladt a diszkisérete.

Egyik szolgáját, a kit Konstantinápolyból váltott magához, az előrohánótörök katonák lekasabolják. Werbőczy kedvelt szolgájának legyilkolása miatt éktelen haragra lobbanva, megparancsolja, hogy visszaforduljanak, s a legnagyobb szidalmakkal illeti mindazokat, a kik az igazságos fejedelem nevében ily gázságokat követnek el.

A basa emberei kérik, hogy ne törődjék avval a rossz szolgálattal és ráveszik, hogy menjen mégis a basához a tanácsba. Itt Werbőczy méltatlankodva jelenti ki, hogy mindaddig semmiféle tanácskozásban nem vesz részt, a mig teljes elégtételt nem kap. Felháborodásának oly módon ad kifejezést, hogy a basának és embereinek arcát pir borítja el. Hazaérve pedig kiadja a parancsot, hogy csomagoljanak, mert ő egy pillanatig se marad tovább. De a basa emberei a felrakott holmikat visszaviszik és mintegy szelid erőszakkal marasztalják.

¹ Fraknói id. m. 303. l.

² Id. m. 325. l.

³ Verancsics Antal esztergomi érsek, Werbőczy barátja jegyezte fel halálának részleteit.

Budavárát sikeresen védelmezi Ferdinánd serege ellen.

+1541.

Néhány nap mulva a basa kéreti magához. Ünnepséget rendez, melyen a magyar király és a szultán tiszteletére poharat üritenek a kibékülés jeléül és itt nyujtják Werbőczynek a méregpoharat, melynek hatása csak másnap jelentkezik. Teste irtózatosan kikelve formájából, feldagad. Lakását a basa emberei őrzik s alig leheli ki lelkét, rögtön koporsóba zárják testét, hogy a nép ne lássa a méreg hatását. Írásait elveszik, vagyonát azonban meghagyják és megengedik, hogy a városnak és környékének lakossága nagy pompával kísérje utolsó útjára.

Csodálatos pályafutás, a melyen Werbőczyt végighaladni látjuk. Mint bíró kezdi pályáját és mint bíró is végzi be. Egész életén át végigvonul a ragaszkodás, a melylyel a hozzá közel-állókhoz vonzódik. A haláláig tart Szobival kötött barátsága, a Szapolyai család iránti tisztelete és hűsége. Ez az állhatatosság abban a korban, annyi csábítással szemben, a melynek Werbőczy ki volt téve, nagy dolog. Halála is igazságszeretetéről és embereihez való ragaszkodásáról tesz tanúságot.

HATODIK FEJEZET.

Werbőczy tragikuma és életének tanulságai. Werbőczy és a Hármaskönyv.

1. A mint már ki is emeltük, Werbőczy egész életén tragikus vonás húzódik végig.

Werbőczy tragikumát abban találjuk, hogy azok az eszmények, a melyekért annyit küzdött, még életében omlanak össze; azok az eszmék, a melyeknek megvalósítását czélul tűzte ki maga elé, mind messzebb esnek a megvalósulástól. Sőt élete olyan irányt vesz, hogy ő maga kénytelen saját ideáljai ellen fordulni.

Werbőczy, a ki a nemzeti királyságért küzd kezdettől fogva, a ki a rákosi országgyűlésen a nemzeti királyság érdekében készíti az országgyűlés kiáltványát, kénytelen részt venni a nagyváradi békekötésben, a mely lemond a nemzeti királyságról.

Werbőczy, a ki iparkodott az egész világ diplomáciáját fellázítani a török ellen, kénytelen szövetkezni vele.

Annak, a ki a hitujítás ellen törvényczikkeket szerkesztett, könyveket adott ki, meg kellett őlnie, mint terjed és ver gyökeret mindjobban az eretnokség.

Annak, a ki a köznemesség érdekeit védelmezte, minden téren a köznemesség uralmát akarta a törvényekben biztosítani, látnia kellett, hogy a nyugatról már későn jövő hűbériség hatása alatt hogyan emelkedik a főnemesség mind nagyobb hatalomra s miként szerzi meg ennek jogi biztosítékait is. Már nem érthette meg a főnemesség külön rendiségének, a főrendiségnek teljes kifejlődését, de fokozatos kialakulását látta.

Mint törvényszerkesztő kénytelen tapasztalni, hogy törvényeit nem hajtják végre. Mint kodifikátor, nem tudja keresztülvinni,

hogy legnagyobb alkotása, életének főműve, a Hármaskönyv törvényerőre emelkedjék.

A ki az ország egyik nagybírája volt, mint török kádi végezte életét. Meghalt a nélkül, hogy valamit is meg tudott volna valósítani *életében* abból, a miért egész életén át küzdött.

2. Mintha a sors Werbőczynek még a külsejét is üldözte volna. A mint családjának csakhamar nyoma veszett, ivadékait alig, hogy leányágon tudjuk követni egy darabig:¹ úgy képét sem őrizte meg az utókor számára semmiféle egykoru metszet vagy festmény. Míg a korában élő és szereplő személyekről számos egykorú hiteles metszet tájékoztat, addig Werbőczy külsejére, fizikumára csak az életrajz adataiból vonhatunk bizonyos következtetéseket.

Erőtéljes szervezetére mutat a magas életkor, a mit elért és még inkább a második konstantinápolyi útja, a melynek nagy fáradságait élte alkonyán, 80 éves korában el tudta viselni. Már ezekből a tényekből is nem közönséges, némi valószínűséggel hatalmas testalkatra lehet következtetnünk.

Megjelenésében kellett valami imponálónak lenni, erre vallanak a szónoki sikerek és a külföldi szereplés. A szónoki hatásnál nem kis szerep jut a külsőnek. Vajjon annak a kornak a szabad ég alatt táborozó, viharos országgyűlésein a hatáskeltés külső eszközeit szabad-e egészen figyelmen kívül hagyni akkor, a midőn olyan szónokról van szó, a ki az egész tömeget magával tudta ragadni.

De Werbőczy diplomáciai szereplése is azt mutatja, hogy mindenütt kellemes benyomást keltett, a mi nem is mosódott el egyhamar. Megnyerő külső nélkül nehéz volna megérteni az állandó hatást, a mit a rövid és rendszerint ünnepélyes külföldi tartózkodások alkalmával elért.

3. Werbőczy élete nem csupán mint a legnagyobb magyar jogászé érdekelhet minket, sokkal általánosabb szempontokból vonhatunk az ő életéből nagy *tanulságokat* a mi számunkra.²

Werbőczy tüneményes pályafutása megmutatja, *hogyan lehetséges az, hogy a 48 előtti rendi világban alacsony sorból felküzdhesse magát valaki a legmagasabb helyre.* Jellemző ez a kétség-

¹ Fraknói id. m. 294. I. 1. j. 314. I.

² Ezekre és a következőkre nézve I. Illés : Werbőczy. Jogállam VI. évf. 1907. 688, 689. I.

telenül demokratikusnak nevezhető vonás a magyar társadalmi életre. Természetesen más értelemben kell vennünk 48 előtt a demokratikus szót, mint ma. Habár a magyar fejlődés egész folyamában észlelhető az alsóbb osztályoknak lassu emelkedése, (a jobbágy osztályok legkiválóbbjai is folyton folyvást találtak utat a nemességhez, a politikai jogosultakhoz való emelkedéshez), mégis feltűnő, hogy midőn a főuri osztály a legélesebb ellentétben áll a köznemességgel, akkor küzdhesse fel magát valaki a tehetségével oda, a hol a legfelsőbb osztálybeliek vannak, s foglalja el azokat az állásokat, melyeket eddig kizárólag felsőbb osztálybeliek, vagy a legmagasabb foku egyházi méltóságok töltöttek be.

Ez az egy vonás megérteti velünk, hogy hogyan volt képes a magyar társadalom annyi századon át, a tespedések korszakában mindig friss erőt meríteni és tovább élni.

És hogy Werbőczy emelkedése valóban tudásának és tehetségének jele, mutatják azok az előkészületek, melyeket végez, s a munkakör, a melyben kiképezi magát.

Werbőczy megmutatja nekünk, *hogyan lehet az európai műveltség mellett megtartani a magyarságot*. A kozmopolita humanista szellemmel megismerkedni és megtartani az egyéniséget, eredetiséget. Igen műveltnek, sokoldalú világfinak kellett lenni annak, a ki görögül, latinul és németül „eleganter“ beszél, a ki kiadja külföldi humanista írók műveit; a ki bejárja a művelt nyugat nagy részét, megjelenik a kor legelső udvaraiban, megtudja nyerni egy Medici pápa tetszését, hitvitázó tud lenni magával egy Lutherrel szemben, a ki V. Károly császár vendége, a szultán kedveltje.

És mégis a római jogi tudás, a humanista ismeretek, a világlátottság nem gátolják meg, hogy a magyar szokásjog lelkes hive, tisztelője és összeírója legyen.

Werbőczy sokoldalú képzettsége mutatja, hogy *az igazi nagysághoz egyoldalú tudás nem elégséges*. Werbőczynek érdeklődését nem köti le egyedül a jog. Jogász tudásának csak előnyére válik, hogy bölcsészeti kérdéseket is tanulmányoz, foglalja közük a jelenségek végokaival. Gyakorlati jogi felfogásában így emelkedhetik magasabb szempontokra. A természettudományok iránti érdeklődése pedig lehetővé teszi, hogy a természet világában uralkodó nagyszerű rendet, szoros összefüggéseket megfigyelhesse. Így viheti magával a jogi szemlélet terére is az életviszonyok reális felfogását.

A magyar társadalom életének nem egy jellegzetes vonása tünik elénk Werbőczy pályafutása révén. Így látjuk azt a tragikusnak is nevezhető vonást, hogy minden nagy tehetségnek a politika szolgálatába kell kerülnie. A XVI. század magyar társadalmának is az a sajátossága, hogy mintegy szorítja a politikai térre azt, a ki valahol és valamiben nagyot alkotott. A ki jogi tudásával méltóan töltheti be a legfőbb bírói állást, kell, hogy politikus is legyen. Pedig nem mindenki alkalmas erre a hivatásra. Werbőczy, a ki mint bíró kiváló, mint politikus nem állja meg helyét.

Werbőczy nagy társadalmi előítéletet küzdött le akkor, a mikor nemes ember létére arra határozta el magát, hogy könyvet írjon. Tudós könyvet ír mint nádor és más nagy országos hivatalok viselője a XVI. században, mikor még a XIX. században is aligha tekintették nemesi, uri foglalkozásnak a tollforgatást.

Ilyen szempontból kell nézni Werbőczy vállalkozását, hogy ő akar is, tud is könyvet írni.

A magyar művelődés fejlődésében ez az irodalmi vállalkozás a legnagyobb cselekedet számba megy. Werbőczy az ujkori európai fejlődést megértve, belátja az irodalomnak, a tudománynak hasonlíthatatlan nagy értékét a nemzetek életében és annak megbecsülésére akarja megtanítani az uralkodó osztályokat. Ő az, a ki észreveszi, hogy honfitársai a tudományokkal nem törődnek, a tanulmányoktól idegenkednek;¹ látja, hogy a jövőben a nemzetek küzdelmében nem pusztán a katonai erények, a kardforgatás számítanak, hanem a tudás lesz a fegyver.

Természetes, hogy Werbőczyt saját kora, a mely a könyv-írást épen nem becsülte sokra, nem a Hármaskönyv alapján ítélte meg. Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy Werbőczy maga sem ismerte művének értékét. Abból, hogy honfitársai nem a könyve után becsülték meg, még épen nem lehet az ő fel-

¹ Hkv. Praef.: „Quae quidem res (mea ut fertur sententia) eo gratior toti est futura prosperitati quo atavi, progenitoresque nostri, ab ejuscemodi institutionibus videntur alieniores fuisse. Gens enim nostra a prima ipsa nascentis imperii origine, rebus dumtaxat bellicis intentata, caeteris disciplinis minus videtur incubuisse“. (Id. kiad. 4. l.) U. o. Operis conclusio:

„Occurrebant rursus nostrates Pannonnes, ad quorum usus scripsimus haec fere omnia, constat enim nostros Pannonnes diligentius arma, et ea, queis sine nec potuere seri, nec surgere messes, manibus quam Ciceronis, Livii, Salustii, aut Auli Gellii volumina tractavisse.“ (Id. k. 424. l.)

fogására következtetni. Hiszen, ha Werbőczy életének művét nem tudta értékelni, akkor a mi egész nézetünknek meg kellene róla változni.

Werbőczy mint nádor hatalmának tetőpontján megkísérelte a Hármaskönyv szentesítését és annak az életbe való átvitelét. Igaz, hogy az alatt a tíz hónap alatt, mikor a nádori méltóságban volt, a Hármaskönyv életbeléptetését keresztülvinni nem tudta, de már 1525-ben a hatvani országgyűlés törvényczikkelyeinek hozatalánál érezte befolyását.¹

Önként eszik tehát az a kifogás, mintha Werbőczy maga sem ismerve műve becsét, hatalma teljében mit sem tett volna a Hármaskönyv érdekében. Egyébként elég, ha elolvassuk a Hármaskönyv előszavát, ajánlását és forgatjuk az egész munkát: meggyőződést szerezhetünk arról, hogy annak, a ki írta, éreznie kellett alkotásának nagyságát.

4. Werbőczyt már a 48 előtti korban, a mig életének részletei tisztázva nem voltak, sokszor és sokfelől támadták.

A kik a Hármaskönyvet megtámadták, azok felismerve a mű és szerzője közti kapcsolat jelentőségét, igyekeztek Werbőczy személyét is belevonni támadásaik körébe. Az alkotó emlékének beszennyezésével többet reméltek elérni a tömeg előtt, mint a mű kritikai taglalásával. Tudták, hogy az embernek a hibái, személyes értékének kisebbitése jobban érdeklik a közönséget, mint a munka fáradságos és részletes bírálata.

Külföldről is jöttek tisztán politikai irányu, czélzatos támadások. Ezek a hazai földön termettekkal együtt közrehatottak, hogy a XIX. századbeli magyartársadalomban határozott Werbőczy-ellenes közvélemény keletkezett, a mely Werbőczy alakját épen nem ítélte meg igazságosan. Ingatag politikusnak, száraz jogásznak, állhatatlan, sőt álnok embernek tüntették fel, sőt még a megvesztegethetőség rágalma is elhangzott fölötte.

Kétségtelen, hogy a külföldi és a magyar támadások hatottak a Werbőczy védőire is és ennek tulajdonítható, hogy azok, a kik elismerték a Hármaskönyv nagy értékét, elfogadva a támadók rágalmaikat, pálczáat törtek Werbőczy személye felett.

Sokkal következetesebben jártak el azok, a kik a Hármaskönyv ellen léptek fel és ezzel együtt igyekeztek Werbőczyt is

¹ Az 1525 : XXXII. t.-cz.-ben ; méltatását I. 180. I.

megítélni, mint azok, a kik a Hármaskönyv szavára esküdtek ugyan, de az író t attól különválasztva elítélték.

A Werbőczy ellen felhozott vádak a mai történelmi kutatás alapján fentartani nem lehet ugyan, de ha e vádak meg sem tudtuk volna czáfolni, akkor sem lehetne az író felett ítéletet mondani művétől különváltan. Az író t és művét nem lehet szétszakítani, ha az író értékét akarjuk megállapítani. A mint a költőt vagy művészt nem lehet elválasztani alkotásaitól, úgy az író t sem művétől. A szerző művében él, vele emelkedik vagy bukik, lesz nagygyá vagy törpül el mind saját korának mind minden utána következőknek ítéletében.

Werbőczyről csak a Hármaskönyvvel kapcsolatban lehet ítéletet mondani. Nagyságának igazi mértéke a Tripartitum. Werbőczyt csak nagy munkájából érthetjük meg, jogász i alakjának igazi méltatása csak a Hármaskönyvnek ismerete után ejthető meg. Werbőczynek, mint jogásznak teljes jellemzése egybeesik a Hármaskönyv jellemzésével. A Hármaskönyv magyarázza Werbőczy életének nagy miszteriumait.

NEGYEDIK CZIM.

A Hármaskönyv.

ELSŐ FEJEZET.

**Werbőczy megbízása. A Hármaskönyv az országgyűlés előtt.
A szentesítés elmaradása.**

1. A Hármaskönyv megírására Werbőczy II. Ulászló királytól kapta a megbízást, a mely a Hármaskönyv valamennyi kiadásában feltalálható a királyi jóváhagyásban, az Approbatióban, a hol szó szerint közölve van.

II. Ulászló király megbízása így hangzik:

... *fideli nostro egregio magistro Stephano de Werbőcz, judicis curiae nostrae protonotario, curam omnium ipsius regni nostri jurium, legum, et consuetudinum, constitutionumque receptarum atque approbatarum, earum videlicet, quae in ipso regno nostro, et praesertim in aula nostra regia judicandis, et decidendis causis, ac sententiis ferendis, sequi, ac observari consuevissent, in unum colligendi, atque in titulos (ut fit) et capita distinguendi: ut ea postea nobis oblata, ac per caeteros magistros protonotarios, et sedis nostrae judicariae juratos coassessores revisa, discussa, ac diligenter trutinata, in unum volumen redigerentur.*

A megbízás lényege az, hogy Werbőczynek az élő, tételes jogot kell összegyűjteni és összeírni. Ezt fejezi ki a középkori latin nyelv bőbeszédűségével, a midőn az ország bevett és jóváhagyott jogáról szól, a melyet az egész országban, különösen a királyi kuriában az ügyek eldöntésénél, az ítéletek hozásánál követni és figyelembe venni szoktak.

A megbízás az összeírás módszerét is megjelöli: az összegyűjtött anyagot czimekre és fejezetekre kell felosztani, hogy azután az egész egy kötetbe foglalható legyen. Az összeírónak feladata, hogy az anyagot rendszeres egészbe foglalja: ezt jelenti az „in unum colligendi atque in titulos (ut fit) et capita distinguendi“ körülírása.

A czimekre (titulus) felosztást meg is találjuk a Hármaskönyvben; a cziméken belül azonban nincs meg a fejezetekre (capita) való tagolás. Itt mindjárt megjegyezhetjük, hogy ennyiben Werbőczy a megbízásnak nem tett eleget. A czimeknek §-okra beosztása, a mely későbbi keletű, nem Werbőczytól ered, ez Szegedi Jánosnak, a Hármaskönyv híres commentátorának a műve.

A megbízásból az is kitünik, hogy Werbőczy mint ország-bírói ítélőmester kapta a megbízást és hogy az elkészült munkálatot a többi ítélőmestereknek, valamint a királyi törvényszék ülőkeinek felülvizsgálata alá kellett bocsátania.

Nem lehet megtudni az Approbatióból, hogy mikor kapta Werbőczy a megbízást. Az időpontnak, hacsak hozzávetőleges meghatározása is fontos, mert így tudjuk megállapítani, körülbelül mennyi idő alatt készítette el Werbőczy a munkát. Vannak mégis bizonyos támpontjaink, a melyekből lehet a megbízás idejére következtetni.

Werbőczy munkájának az olvasókhöz irt előszavában¹ azt mondja, hogy a királytól a megbízást az előző években (superioribus annis) kapta és művét huzamos és kitartó munkával (longis, diuturnisque laboribus), sok igyekezettel és virrasztással (tanto studio, tantisque vigiliis) készítette el.

Ha ezekkel a kijelentésekkel összevetjük azt az ismert adatot, hogy az 1504-iki és 1507-iki országgyűlések már nem követelik többé a szokásjogi szabályok összegyűjtését, csupán a decretumok egybefoglalását, és hogy Werbőczy ezen országgyűlések törvénycikkelyeinek fogalmazásában már részt vett: azt következtethetjük,² hogy 1504-ben és 1507-ben a törvényhozás azért hallgat a szokásjog összegyűjtésének szükségességéről, mert Werbőczy hivatott ezt a munkát elvégezni. Így mondhatjuk, hogy a megbízás 1504 előtt történhetett.

¹ Hkv. i. k. 434., 436. II.

² L. Fraknói i. m. 60. I.; Timon i. m. 614. I.

A következtetés helyessége mellett szól és azt kiegészíti, hogy az 1498:VI. és az 1500:X. törvénycikkek ugyanazt kívánják, a mi a Werbőczynek adott megbízásban van,¹ a mi arra mutat, hogy Werbőczy megbízása az előbb említett törvényhozási törekvéseknek egyenes folytatása. Ugy látszik, hogy akkor kapta Werbőczy a megbízást, a mikor az 1498. és 1500. évi országgyűlések törekvései sikerre nem vezettek, *de 1502 után, mert jórészt*

A Hármaskönyv elkészítésére a király a megbízást Werbőczynek 1502 után, de 1504 előtt adhatta.

2. A munka 1514-re készült el. Werbőczy munkájának czíme: *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae.*

Werbőczy a királyhoz intézett ajánlásában, a Commendatióban, a királyt kéri, hogy művét vizsgálja át és megbirálása után jóváhagyván, gondoskodjék a használatba vételéről.²

Az ajánló levél szövegéből, mely egy szóval sem tesz említést az országgyűlés közreműködéséről, még nem lehet arra következtetni, hogy Werbőczy elégnék tartotta volna, ha a király a Hármaskönyvet jóváhagyja és életbelépteti. A kifejezések csak arra vallanak, hogy Werbőczy felajánlja művét a királynak és felkéri, hogy megbirálásáról és jóváhagyásáról gondoskodjék.³

A szövegből nem tűnik ki, hogy Werbőczy nem tartotta volna szükségesnek, hogy a Hármaskönyv az országgyűlés elé kerüljön.⁴ Ellenkezőleg inkább azt lehet mondani, hogy azért terjeszti művét a király elé, hogy az országgyűlés elé vigye és törvényes szentesítésben részesítse.

A munka az 1514-iki országgyűlés elé került. Az országgyűlés bizottságot küldött ki. Ennek a feladata volt megállapi-

¹ T. i. hogy azokat a szokásjogi szabályokat kell összeírni, a melyeket a legfőbb bíróságnál alkalmaznak.

² Hkv. i. k. 10. l. „Quam etiam, atque etiam oro, et obsecro, ut has meas vigiliis vestro sacratissimo nomini dedicatas, iterum, atque iterum perlegere, discutere, ac recensere non gravetur.“

³ Hkv. i. k. 10. l. „Quod opus nunc majestati vestrae offero, et dedico, eamque supplex deprecor, dignetur has meas lucubrationes hilari fronte excipere et eis, si dignae videbuntur, suam sacrosanctam auctoritatem impertiri, omnibusque suae ditioni parentibus observandas proponere.“

⁴ L. Fraknoi i. m. 99. l.-on; ugy látszik, mintha szerinte Werbőczy nem tartotta volna szükségesnek, hogy a Hármaskönyv az országgyűlés elé kerüljön.

tani, hogy helyesen, az élő jognak megfelelően történt-e a szokásjog kodifikációja. A Hármaskönyv jóváhagyásában, az Approbatio végén név szerint is fel vannak sorolva a bizottság tagjai.¹ Megemlítésre méltó, hogy a bizottságban egy főnemes sem vett részt, hanem csupa köznemes, jórészt Werbőczy személyes jó barátai; köztük van Szoby Mihály is. A főnemesség bizonyára nem akart a bizottságban közreműködni, hiszen az egész ugyanis csak formalitás volt.

Mialatt a munka a bizottság előtt feküdt, Werbőczy két helyen változtatott rajta.

Az egyik hely a II. rész 44. czime,² a mely azokról az esetekről szól, melyekben az egyházi személyek ellen is főbenjáró ítéletet (capitalis sententia) lehet hozni. Itt művét egy hivatkozással egészítette ki: a 8. §-ban az 1439:XXXVIII. t.-cz.-re való hivatkozással betoldotta, hogy „azt mostani közönséges végzeményünk³ is jóváhagyja és megerősíti.“ Ez a változtatás inkább csak irodalmi jelentőségű.

A másik hely a III. rész 25. czimében a 2. §-ban fordul elő. A czim a jobbágyok jogállapotáról szól. Az 1514-iki jobbagylázadás leverése után a törvényhozás⁴ a szabad költözködés jogát elvette. Erre való tekintettel kellett Werbőczynek e helyütt ezt a fontos jogváltozást művébe beiktatni.

¹ Hkv. i. k. 16. l. „... idem praelati, et barones, ac nobiles universi, nostrum accedentes in conspectum, quendam libellum, gentilia, municipaliaque jura, ac leges, et consuetudines eorum vetustas et receptas, continentem, nostro jussu a praefato magistro Stephano collectum, et conscriptum, nobis obtulerunt, supplicantes; ut, quia ipsi eum libellum in cunctis suis clausulis, articulis, et capitulis, per venerabilem Paulum de Wárda, praepositum Sancti Sigismundi, proventum nostrorum regaliū administratorem, ac magnificum Benedictum de Baththán, hujus castri nostri Budensis castellanum, nec non egregios magistros, Joannem de Ellyewelgh palatinalem, ac Albertum de Belyén, et Paulum Bolyár, personalis praesentiae nostrae protonotarios: Item Stephanum Kesserű de Gybarth, regni hujus nostri Hungariae vicepalatinum, Georgium de Mekche secretarium nostrum, Michaelem de Zob, ac Paulum de Dombó juratos assessores dictae sedis nostrae judicariae, et Stephanum Hentzelyffy de Petrovíc, directorem causarum nostrarum regaliū, perlegi, revideri, discuti et examinari faciendo, super eorum legibus, et approbatis consuetudinibus, recto ordine et debito modo conscriptum esse agnovissent...“

² Fraknoi i. m. 100. l.-án tévesen 46. czim áll.

³ Az 1486: XXVIII., LXXII. t.-cz.

⁴ Az 1514: I—XLIV. t.-cz.

A bizottság ítélete szerint a munkában a törvények és a jóváhagyott szokások helyes rendben (recto ordine) és kellő módon (debito modo) irattak össze.¹

Erre az országgyűlés az 1514: LXIII. t.-cikkben a következőképen intézkedik:

Item, quod universa decreta, jam rectificentur, et in unum comportentur, *juraque regni scripta*, regia majestas statim perlegi facere, et perfecta confirmare; confirmataque, et sigillata, ad singulos regni comitatus remittere dignetur.

Felkéri a királyt, hogy az országnak írásba foglalt jogát (a „*jura regni scripta*“ alatt a Hármaskönyvet kell érteni itt és ettől fogva mindig) olvastassa azonnal fel, erősítse meg és pecséttel ellátva küldje szét az ország minden egyes vármegyének.

Ugyanekkor megemlékeznek a kodifikáció másik irányáról is, a törvények egybefoglalásáról és a törvénygyűjtemény készítését is megsürgetik.

Az országgyűlés a szentesítésre vonatkozó kérelmet élő szóval terjeszti a király elé: megjelenik előtte az egész országgyűlés, hogy a megerősítést kérje.²

A király az országgyűlés sürgetésének eleget óhajt tenni; és a munkát írásban és élőszóval helyeselve, mindenkinek öröme, megerősítését megígéri.³

A munka jóváhagyása meg is történt. A király az egész Hármaskönyvet, a mely szerinte is az országnak a jogát helyesen adja elő, minden kihagyás vagy hozzáadás nélkül szóról-szóra

¹ Hkv. Approbatio i. k. 18. l. L. a 131. l. 1. jegyzetben.

² L. u. o.

³ Hkv. Lect. Sal. i. k. 434. l.: „Quibus ex sententia peractis, in publica demum, ac generali diaeta, ac conventu dominorum praelatorum, ac baronum, nobiliumque, et procerum regni hujus universorum, anno salutis humane quarto, et decimo, supra millesimum quingentesimum, rusticana seditione, quae paulo ante irrepserat, excisa, et sublata ad diem divo Lucae Evangelistae dicatam, celebrato, idem princeps omnium cum flagitatione, ac plausu, hoc domestici juris compendium, suo ductu, atque auspiciis lucubratum, conceptis verbis, ac viva voce comprobavit: et regio imperio, regiaeque auctoritatis plenitudine roboratum, irrevocabili sanctione firmavit.“

ünnepélyes megerősítő kiváltságlevélbe foglalja,¹ úgyhogy annak eleje és vége közé esett az egész mű: a privilegium megelőzi és befejezi azt.

A király azt is megígérte az országgyűlésnek, hogy a műnek pergamenre irt példányait titkos pecsétjével ellátva, az ország vármegyéinek megküldi.² Ígéretét azonban nem teljesítette. A munkát nem pecsételtette meg s nem is küldte szét a megyéknek. A szentesítés folyamata tehát megakadt és végleg el is maradt s ezzel a Hármaskönyv a törvényes kihirdetésben nem részesült.

4 mihez
has?

Werbőczy maga megemlékezik a szentesítés elmaradásának okáról. Művének az olvasókhoz intézett előszavában azt adja elő, hogy a munkának ötven, sőt még ennél is több példányban való leiratása, a mennyire t. i. a vármegyék száma szerint szükség lett volna, hosszas munkába került volna, a királyt pedig sürgős teendői Pozsonyba és Bécsbe szölitották. Majd később visszatért ugyan az országba, de ismét más és más ügyekkel lévén elfoglalva, nem intézkedhetett, míg végre bekövetkezett halála abban megakadályozta.³

A királynak tehát, Werbőczy szerint bármennyire óhajtott, nem volt érkezése a mű szentesítésének végrehajtásához.

A Hármaskönyv szentesítése azonban más okokból maradt el. A valódi ok az lehet, hogy időközben ismét a főnemesi párt került hatalomra és érezte a maga befolyását ezen a téren is. A munka, a mely nemcsak, hogy nem kedvez a főurak kiváltságainak, hanem a főnemesség és köznemesség egységét hirdeti és nem akar a nemesek közt elismerni semmiféle különbséget, nem tetszhetett a főuraknak. Sikertült is nekik a szentesítést megakadályozni.⁵

Werbőczynek a szentesítés elmaradásának valódi okát ismernie kellett. Ezt azonban elhallgatta, mert nem akarta a pártküzdelmekre való hivatkozással még inkább megnehezíteni munkájának az életbe való átvitelét. Ha feltárja az igazi okot, úgy felelnie is kellett volna azokra a támadásokra, a melyekkel művét sujtották. Munkájába bele kellett volna vinnie a politikai

¹ Hkv. Királyi jóváhagyás i. k. 430. l.

² Hkv. Lect. Sal. 436. l.

³ Hkv. u. o.

⁴ Fraknói i. m. 101. l.

⁵ Timon i. m. 615. l.

viszálykodás egész témáját, leleplezni a kicsinyes intrigákat, feltárni az ország élő sebeit, az uralkodó osztályok visszavonását s ezzel még jobban műve ellen ingerelni a nagyokat, visszatartani a munkától a megfélemlithető kishitűek nagy tömegét.

Bölcs önmérséklettel és előrelátással Werbőczy eltakarta az igazi okokat, a melyek miatt műve a törvényes szentesítéstől elesett és közömbös akadályok hirdetésével igyekezett munkája számára biztosítani a jóindulatu fogadtatást.

MÁSODIK FEJEZET.

A Hármaskönyv kiadásai és tartalma.

1. Werböczy a Hármaskönyvet, hogy — a mint mondja — az annyi igyekezettel és fáradtsággal készített munka, a melyet a király is jóváhagyott (csak a pecsétet nem függesztette reá), feledésbe ne menjen: saját költségén 1517-ben Bécsben kinyomatta.¹

A munkát Singreiner vagy latinosan Singrenius, Werböczy ismerős bécsi nyomdása adta ki. A 71 ivre terjedő mű nyomtatása negyven nap alatt kész volt. Oly rövid idő alatt készült el, hogy az még a mai viszonyokat tekintve is számottevő eredmény.²

Werböczy az egész Hármaskönyvet úgy adta ki, a mint azt II. Ulászló megerősítő oklevelébe belefoglalta, a megerősítő levélbe illesztve; ugyanabban az alakban és szövegezésben, az értelmén és a rendjén semmit se változtatva, a mint 1514-ben készen volt.³

¹ Hkv. Lect. Sal. i. k. 436. l.: „Sed, ne hoc opus, tanto studio, tantisque vigiliis elaboratum, ac firmissimo regiae potestatis robore (dempta duntaxat sigilli appensione) munitum, et confirmatum, in obscuro delitesceret, et paulatim oblitterata rerum memoria, in nihilum redigeretur, (quo nihil huic quidem regno deterius, nihilque perniciosius in causis praesertim discernendis, iustitiaque ministranda, fieri, aut excogitari posset) has easdem consuetudines, et leges municipales, nullo penitus sensu, ordineque immutato, sub ea, qua prius formula, atque contextu editae fuerant, in publicum edendas; utque id latius, pluribusque pateret; calcographorum industria excudendas curavi.“

² Fraknói i. m. 126. l.

³ Hkv. I. fent 1. jegyzetben.

A Hármaskönyvnek ez az *első kiadása* (editio princeps) a többi kiadásoktól némileg eltér.

Az egyik eltérés, hogy a munka élén áll az olvasókhöz intézett előszó, a melyben Werbőczy elmondja a mű keletkezésének történetét és a szentesítés elmaradásának okait. Ez a rész, a melyet felirata miatt „*Lectoribus salutem*” megjelöléssel szoktak idézni, az összes többi kiadásokban a munka legvégére került.¹

A másik eltérés az, hogy a mű végén a korban divatozó szokás szerint Werbőczyt dicsőítő versek jönnek, a melyek a többi kiadásokból hiányzanak. Két verset találunk ebben az első kiadásban; az egyik Balbi Jeromos, híres humanistának Carmen-je. A Carmen elmondja, hogy mily viasz állapotok voltak hajdanta. A magyarok csak háboruskodtak és irott törvények hozatalára alig is gondoltak. Ezért sok perpatvar támadt, a melyeknek ime most végett vetett Werbőczy. Különösen érdekesek a versnek a következő sorai:

„Felkutatá a dicső ősök hagyományait István
S szerze művet, bölcsen töltve be régi reményt.
Megtanítá, hogy a szittya szokás mily drága örökség,
Meg, hogy nem becsebb nála a római jog”²

A második vers, a mely Werbőczyt dicsőíti, Bekényi Benedek epigrammja.

Foglalkoznunk kell a Hármaskönyv többi kiadásaival is, mert ezekből is láthatjuk a munka nagy jelentőségét és főként azt, hogy minő elterjedtségnek örvendett, minő forgalomban volt.

Ma a nagyon elterjedt könyvek címtáblájára reklámul fel szokták írni, hogy az illető példány abból a kiadásból hányadik ezerből való. Ez a statisztika, melyet az irodalmi termékek számáról közölni szoktak, bizonyos tekintetben tanulságos. A példányok ezrei tanuságot tehetnek arról, hogy milyen elterjedtségnek örvend az a regény, vagy tudományos munka.

Természetesen messzebb menő következtetéseket fűzni a példányok, illetőleg kiadások számához nem ajánlatos. Hiszen

¹ Hkv. i. k. 434. l. Magister Stephanus de Werbőcz, personalis praesentiae regiae majestatis locumtenens, *lectoribus salutem*.

² Fraknói i. m. 127. l.-ján Hegedüs István fordítása.

nem egy selejtes amerikai detektív regény több százezer példányban terjed el az olvasóközönség körében és megtörténik az is, hogy egy és ugyanazon írónak nem a legkiválóbb munkája az, a melyet a legtöbb példányban adnak el.

Sokszor benső értékénél fogva kiválóbb mű aránylag kevesebb kiadást ér el, mint egy kevésbbé értékes, de bizonyos vonatkozásainál fogva a közönségnek jobban tetsző munka. Vannak olyan munkák, a melyeket egyenesen a közönség izlése szerint írnak, a közönség azután divatossá teszi ezeket. A misztikus, érdekesítő munkák nagyobb elterjedettségnek örvendenek, mint a nehezebben megérthető, mélyebben járó és csak fáradsággal élvezhető művek.

Mindent összevetve mégis azt kell mondanunk, hogy az elterjedettségen kívül még az értéknek is bizonyos tekintetben mérője lehet valamely mű példányainak száma és kiadásainak sokasága. Némi óvatossággal, gonddal felhasználhatjuk a statisztikát is arra, hogy valamely munkának belső értékére következtünk. Ez azonban nem döntő bizonyíték, hanem csak egy adat, melyet csak egyéb adatok hozzáadásával használhatunk fel, hogy bebizonyítsuk valamely mű igazi kiválóságát.

Ha a most kifejtettek állanak a mai irodalomra, mely rohamosan gyarapodik és évről-évre óriási termést hoz létre, akkor mennyivel inkább állanak a régebbi irodalomra, midőn valósággal ritkaság számba ment valamely munkának még csak második kiadása is. Itt már jobban támaszkodhatunk a munkák kiadásainak számára a belső érték kutatásánál. Nagy fontosságot tulajdoníthatunk a Hármaskönyv kiadásainak számára vonatkozó adatoknak.

A Hármaskönyv a magyar bibliografia tanúsága szerint az összes magyar könyvek közül egészen a mai korig, még ezt is beleértve, legtöbb kiadást ért el. Nincs magyar, sőt magyarországi könyv sem, a melynek annyi kiadása volna, mint a Hármaskönyvnek. Némelyek összeállítását¹ 42, mások szerint 56 kiadásban jelent meg.²

Érdekes, ha végigtekintjük századok szerint is a kiadások-

¹ Kolosvári és Óvári a Hkv. i. k-ban XXXIII. lapon sorolják fel az egyes kiadásokat.

² Vécsey: Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez. (Ünnepi előadás; Acta reg. scient. univ.) Budapest, 1902. 9. 1. 1. j.

1577
1-3 Döcs
nak folyton fokozódó számát. A Hármaskönyv a XVI. században 11, a XVII-ben 14, a XVIII-ban 15 s a XIX-ben 16 kiadást ért el.¹

Az első, bécsi kiadás után (1517.), a második (1545-ben), sőt a harmadik kiadás is (1561-ben) ismét Bécsben lát napvilágot.² Ez magában véve is figyelemreméltó jelenség.

1565.
Az első hazai latin kiadás 1572-ben Kolozsvárott (Heltai Gáspár-féle), az első magyar nyelvű Hármaskönyv Debreczenben, 1565-ben jelent meg. Weres Balázs adta ki a latin szöveget kivonatos magyar fordításban. Itt találkozunk legelőször magyar jogi műszavakkal. Ez volt az első lépés a magyar jogi műnyelv megteremtésére.³ A Weres Balázs kiadása nyomán készítette Heltai 1571-ben az első teljes magyar fordítást (Kolozsvárott). A Hármaskönyv 1574-ben már horvát nyelven is megjelenik Pergossich Iván fordításában Nedelischán;⁴ és még ugyanabban a században, a melyben az első kiadás Bécsben latin nyelven megjelent, ugyanott német fordításban is kiadják. A fordítást Wagner Ágoston végezte 1599-ben.

A Hármaskönyv nagy jelentősége és használata mellett fényes bizonyíték, hogy a latin kiadásokon kívül szükségét érezték már elég korán nem csak a magyar, hanem a horvát és német nyelvű kiadásoknak is. Sőt az Erdélyben kereskedő görögök kedvéért görögre is lefordították.⁵ A gyakorlati élet igényei követelték még a megjelenés századában a különböző nyelvű kiadásokat.

1628
A többi kiadás közül fontos az, a melyben a Hármaskönyv a Magyar Törvénytárhoz, a Corpus Juris Hungaricihez csatolva jött először 1628-ban. Az erdélyországi törvénygyűjteménybe, az Approbatae et Compilatae constitutiones-be 1698-ba került bele.

A Hármaskönyv utolsó kiadása a Magyar Törvénytárnak milleniumi emlékkiadásában, de már egész külön kötetként jelent meg. Ez abban különbözik a többiektől, hogy az első kiadás szövegét adja hiven, minden változtatás nélkül; a különböző eltéréseket, variánsokat pedig, melyeket a többi kiadások mutat-

¹ Vécsey előbb i. m. id. h. U. o.

² U. o.

³ U. o. 11., 12. II.

⁴ A magyar irodalomban érdeme szerint először Tagányi Károly méltatta (Magyar nyelv 1909. 4. füz. 157. l.). Kimutatta a magyar jogi nyelv hatását a horvatra. A horvát kiadást a szerb akadémia legújabbán kiadta (Belgrád, 1909.) Kadlec Károly bevezető tanulmányával és befejező indexével.

⁵ Vécsey T.: Századok. 1894., 485. köv. II.

nak, jegyzetekbe foglalja. A szövegbeli eltéréseknek első pillanatra alig lehet jelentőséget tulajdonítani, pedig ezek mutatják századról-századra az értelmezés ingadozásait is. Ebben a kiadásban az egyik oldalon van a latin szöveg, a másikon a magyar fordítás; alul pedig a jegyzetek történelmi, jogtörténeti, közjogi és egyéb vonatkozású észrevételeket tartalmaznak. (Kolosvári—Óvári és Márkus D. kiadása 1897.)

Magyarázó kiadásokat is találunk. Különösen a tanulók szükségleteit kellett kielégíteni. E kiadások közül Szegedi János Tyrociniuma és Werbőczy Illustrata érdemelnek különös figyelmet, melyek maguk is számos kiadást értek el.¹

Rövid, verses összefoglalások, kivonatok is készültek, a melyek arra valók voltak, hogy megkönnyítsék a Hármaskönyv tételeinek betanulását. Okolicsányi és gróf Lázár latin, Szentpáli Nagy pedig magyar versekbe foglalta a Hármaskönyv tételeit.²

2. Ha a Hármaskönyv felosztását, az egész munkának a tagoltságát vizsgáljuk, különbséget kell tennünk az első és az összes többi kiadások között. Ugyanis az előszó, a mely az első kiadásban praefatio auctoris cím alatt a munka elején volt, a többi kiadásban a mű végére került. Ennek következtében a többi kiadást az ajánló levél, a commendatio nyitja meg, mégis ezt a részt hibásan praefatio auctoris-nak nevezik. Pedig ez a rész nem az olvasókhöz intézett előszó, hanem a királyhoz intézett levél, a melylyel Werbőczy művét a királynak felajánlja. Minthogy így a praefatio auctoris jelzést a commendatio számára

¹ A Tyrocinium és W. illustratus Kolosvári és Óvári szerint a XVIII. és XIX. századokban öt kiadást értek el, I. Hkv. i. k. XII. l. 1. j.

A mai jogirodalomból ki kell emelnünk a Hkv.-nek azt a méltatását és kütfői beható vizsgálatát, a melyet Grosschmid Béni „Magánjogi előadások. Jogszabálytan“ (Budapest, 1905.) cz. művében nyújt (543—713. ll). Nemcsak a tételes szempontok teljes és nagyszabású érvényesülését találjuk itt meg, hanem nem egyszer a jogtörténeti háttérnek finom kidomborítását és megvilágítását is.

² Okolicsányi János: Tripartiti operis juris consvetudinarii regni Hungariae compendium rhythmis vulgaribus. Bártfa, 1636; Lőcse, 1648.

Gr. Lázár János: Versus mnemonici summaria et numeros titulorum operis Decreti Tripartiti jur. consuet. R. Hungariae et Princip. Transilvaniae exhibentes. Nagy-Szeben, 1744. és 1769.

Szentpáli Nagy Ferencz: Werbőczy István törvénykönyvének compendiuma közönséges magyar versekbe foglalva. Kolozsvár, 1701., 1798.

foglalták le, az igazi praefatio-t a „Lectoribus salutem“ jellel
idézik.¹

A praefatio auctoris név alatt szereplő ajánló levél (commen-
datio) után következik a királyi jóváhagyás (approbatio Tripartiti
operis). Ezt követi a munka maga: prologus (előbeszéd) és a
három rész. Ez után jön a munka befejezése (operis conclusio),
a melylyel Werbőczy művét bezárja és utána a királyi jóvá-
hagyás (regis consensus), a mely a megerősítő privilegium
bezáró része, az approbatio vége.

A mű tagoltsága tehát a következő:

1. Ajánlólevél a királyhoz. (Commendatio; a felírások szerint:
szerző előszava. Praefatio auctoris.
2. A Hármaskönyv jóváhagyása. Approbatio Tripartiti operis.
3. a) Előbeszéd. Prologus.
b) I. Rész. Pars. I.
c) II. Rész. Pars. II.
d) III. Rész. Pars. III.
4. A munka befejezése. Operis conclusio.
5. Királyi jóváhagyás. Regis consensus.
6. Üdv az olvasónak. Lectoribus salutem; tulajdonképen
a szerző előszava.

Az egész mű — a Prologus és a három rész — címekre,
titulusokra oszlik. A Prologusban van 16, az első részben 134,
a második részben 86, a harmadik részben 36 cím. Látnivaló,
hogy ez az elosztás nem arányos, de a közelebbi vizsgálat meg-
győzhet arról, hogy csak látszólag aránytalan, mert megfelel az
anyag jelentőségének.

A Prologus természetesen a legrövidebb, mert csak
bevezetés jellegű: az alapfogalmak és a források előadása. Az
első rész címeinek a száma a legnagyobb, mert ez a Hármaskönyv
legbecselesebb része, benne van az egész műnek magva,
legfontosabb anyaga.

A második rész kiegészítője az elsőnek, a magánjog
érvényesítésének az eszközét, a peres eljárást tartalmazza s így
jelentőségben mindjárt az első rész után jön, a mint a titulusok

¹ Ez a tévedés még a milleniumi kiadásban sincs kijavítva; úgy
látszik abból indultak ki, hogy a használat már szentesítette a téves fel-
írást és ha változtatnak a régi hibán, akkor zavar áll elő az egész közjogi
és magánjogi irodalom hivatkozásaiban.

száma mutatja is. A harmadik rész csak töredékeket nyújt főként a partikuláris jogokból; az első két résznél kisebb fontosságú s ezt jelzi a címek száma.

A titulusok tartalmát a címfeliratok, a rubrumok jelzik, ezek Werbőczytól származnak. A címeknek a felirata az első kiadásban is meg volt.

A címeknek kezdetre (principium) és szakaszokra (§) osztását Szegedi János, a Hármaskönyv magyarázója készítette a XVIII. században: ez az alsóbb beosztás tehát az editio princeps-ből hiányzik.

A Hármaskönyv idézésénél megjelöljük az illető részt (prologus vagy pars), azután a címet (titulus), ezen belül pedig a principiumot vagy a megfelelő §-t (P. o. első rész kilenczedik cím első szakasz röviden jelezve: I. r. 9. cz. 1. §. vagy P. I. Tit. 9. §. 1.)

3. A Hármaskönyv tartalmát egész általánosságban már itt vizsgálat tárgyává tehetjük.

Az egész műnek anyaga tulnyomó részben magánjog és az ezzel szorosan összefüggő perjog. A büntetőjognak csak egyes kérdéseit, némely tételét érinti a Hármaskönyv, a közjognak is csak fontosabb alaptanai, alapvető tételei vannak feldolgozva.

A műben levő magánjogi, perjogi, közjogi és büntetőjogi anyag közül első pillantásra is a magánjog nyomul előtérbe. A magánjogot a peres eljárástól a régi dogmatika szerint élesen nem határolták el. Még Frank Ignácznál¹ sincs meg a teljes különválasztás. A peres eljárást, mint a magánjog védelmét, ezzel egyítve foglalták. Így természetes, hogy a Hármaskönyvben is a magánjog után az anyagnak jó részét a peres eljárás foglalja el.

Bár a közjog a műnek csak kis része, fontossága azonban ennek a résznek oly nagy, hogy ebben a tekintetben a Hármaskönyvnek nem egy közjogi alapvető tételét oda lehet állítani a magánjogiak mellé.

A Hármaskönyvben a közjognak olyan tételei vannak lerakva, hogy mai közjogi irodalmunk is folytonos összeköttetésben van vele. Innen a látszat, hogy a Hármaskönyv közjogi

¹ A közigazság törvénye Magyarhonban című id. művében az első kötet szól a „Javak nyeréséről, vesztéséről (jus privatum)” a második kötet „A törvénykezésről.”

munka. Pedig a közjogi részekre is többnyire a magánjog miatt van szükség. Például a szent korona tanát vagy elméletét is főként azért kellett Werbőczynek kifejtenie, mert a régi magánjog öröklési, dologi joga és ősiségi rendszere igen szorosan kapcsolódik a szent korona tanának tételeihez. Mindezeket figyelembe véve azonban nem szabad egy pillanatra sem elfelejtenünk, hogy a Hármaskönyv kiválólólag magánjogot tartalmaz, magánjogi kodifikáció.

A mű egyes részeit közelebbről is meg kell tekintenünk.

Az előbeszéd, Prologus, elméleti bevezetés. Legnagyobb-részt tudományos természetű fejtegetéseket tartalmaz. Itt ismerteti Werbőczy a jogtudomány alapfogalmait és a jog forrásait. Behatóan szól az igazság, a jog, a törvény, a szokás, a kiváltság, a helyhatósági szabály (statutum) fogalmáról, felosztásáról, kellékeiről és hatályáról; meghatározza a jó bíró kellékeit, az igazságos ítézés feltételeit.

Az első részben van elhelyezve a Hármaskönyv tulajdonképeni anyaga: az országos nemesi magánjog ú. m. a személyi, a családi, a dologi és az öröklési jog.

A második részben a peres eljárást ismerjük meg.

A harmadik rész leginkább a partikuláris jogokkal foglalkozik, t. i. itt van Horvát-Szlavon-Dalmátországek, Erdély joga. Itt találjuk továbbá a városi polgárság és a paraszt- vagy jobbágyosztály jogát is.

A városi polgárság Werbőczy korát alig megelőzőleg lett országos renddé; jogát tehát, mint az országos jog második fontos ágát Werbőczy némely részeiben belefoglalta a Hármaskönyvbe. Az országos jobbágyi jognak egyes tételei épen a Hármaskönyvben lettek végleg megállapítva. A partikuláris jogokat és az országos jognak most említett ágait azonban a Hármaskönyv csak töredékesen adja.

HARMADIK FEJEZET.

A Hármaskönyv rendszere, módszere és irodalmi jellege.

1. Werbőczy mind kiképeztetésénél, mind általános irodalmi műveltségénél fogva utalva volt arra, hogy a Hármaskönyv rendszerének megalkotásánál az akkor európaszerte uralkodó minták után induljon. Az előbb vázlatosan ismertetett anyagot abban a rendszerben kellett tárgyalnia, a mely korának jogirodalmi rendszere volt s mint ilyen irányadóul szolgált minden írónak.

Werbőczy saját korának elméleti, tudományos alapján áll és ennek megfelelően foglalja szerves egészbe a joganyagot. Helyzete a rendszer megállapítása tekintetében nem különbözött a mai kor jogi írójától, a kinek szintén a tudomány által európaszerte megállapított rendszerben kell tárgyalnia anyagát.

Ha valaki ma akarja összefoglalni a szokásjogot, akkor azt a ma divó rendszer szerint kell végeznie, eltéréseket csak ott fog belevinni, a hol a hazai joganyag különbözősége kívánja. A mai magánjogi munkák sem térhetnek el a rendszer lényegében a külföldtől, míg ma azonban az elmélet s így a rendszer is főként benső értékénél fogva hat az íróra, régen az uralkodó tekintély külső kényszere is nagyon hatott. Így a római jogi elmélet hatása sokkal erősebb volt.

Werbőczy korában a mintakép a római jog volt, a mely akkor nemcsak elméleti uralomra jutott, hanem gyakorlatilag is érvényesült. Ezt kell szem előtt tartanunk, ha azt kérdezzük: milyen rendszert alkothatott meg Werbőczy? Munkáját tudományos alakba kívánta önteni és erre a célra nem is kereshetett másutt

mintát, mint a római jog irodalmában: ez nyújtotta az akkor ismert legtekélyesebb rendszert, tehát ezt fogadta el.

A római jog hármass felosztása: de personis, de rebus, de actionibus a Hármaskönyv rendszerének az alapja lesz, a mint Werbőczy maga is mondja¹ (a római jog meghatározását² majdnem szó szerint idézve) minthogy minden jogi szokás, a melylyel élünk vagy a személyekre, vagy a dolgokra, vagy a peres eljárásra tartozik.

A hármass felosztás rendjét Werbőczy nem tudta szigoruan követni, de nem is akarta, a mint maga is előre megmondja.³ Neki a hazai jog anyagához és a hazai törvényszékeken szokásos eljáráshoz kellett magát tartania és ehhez alkalmazkodva nem egyszer el kellett térnie az alapul vett rendszertől. Ezért kell sokat előbb elmondani, a minek a rendszerben később volna helye vagy fordítva. A rendszer megtartásáról tehát csak általában és nagyjában lehet szó, Werbőczy eltér attól, valahányszor a hazai jog természete azt megkívánja.

Werbőczy felfogását e tekintetben csak helyeselhetjük. A rendszer csak eszköz az író kezében, a melybe az anyagot a nagyobb megérthetőség és áttekinthetőség kedvéért foglalják. Ezt a czélt feláldozni a rendszer betartása miatt annyi, mint a rendszer igazi jelentőségét félreérteni. Nem a ridegen keresztül vitt rendszer a fontos, hanem az anyag világos elrendezése, a mely lehetővé teszi könnyű megértését.

2. A rendszer kérdésének érintése után, ha tudjuk, milyen rendbe foglalta Werbőczy a joganyagot, felvethetjük a módszer kérdését is: hogyan, mi módon tárgyalta Werbőczy a már ismert rendben az anyagot?

¹ Hkv. I. r. 1. cz. 1. §.: „Quia igitur omnis consuetudo juris, qua utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones; certum est autem, quod omnia jura respectu personarum prodierunt; ideo dignum videtur, a personarum jure, exordium coeptae materiae sumere, deindeque de duabus reliquis consuetudinarii juris partibus (non directe quidem semper, tamen praepostero interdum ordine, prout scilicet rerum in judiciis emergentium series, et conditio requirere dignoscitur) tractare, et secundum hoc, praesens opusculum tripartiri, dignum duxi.“

² Ins. I. k. II. 12. „Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones, non parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.“ Hasonlóképen Dig. I. k. V.

³ L. f. id. Hkv. I. r. 1. sz. 1. §.¹

A kérdésre nézve magától Werbőczytől is kapunk felvilágosításokat. Az ajánlásból és a királyi jóváhagyásból világosan kitűnik, hogy a Hármaskönyv törvénykönyvnek, az írott jog kodexének készült. A főcél, a melyet Werbőczynek első sorban szem előtt kellett tartani, az volt, hogy törvénykönyvet alkosson.

Werbőczy előtt azonban a Hármaskönyv kidolgozásánál nem csak ez a rendeltetés, hanem az a cél is lebegett, hogy együttal honfitársait oktassa, a jogra megtanítsa. Jól tudta ő, hogy nincs még meg az érzék a magyar társadalomban az irodalom iránt. A könyvirás és olvasás még nem bevett szokás, azért kell a jogirodalomba is bevezetni a magyarokat. Tan-könyvet kell írni a jog elemeiről.

Werbőczy maga mondja, hogy a magyarok inkább a fegyvert, az ekevasat és kaszát forgatják kezükben, mint Cicero, Livius, Sallustius könyveit.¹

De mindezekon felül Werbőczy tudományos munkát is akart írni, a mely kora tudományának színvonalán áll, hogy ezentúl ne csak a régi mesékből (non ab antiquis illis fabulis) ismerjék meg a jogot, hanem az igazi, positiv tudás forrásaiból.

Komolyan kell foglalkozni a joggal s ez csak úgy lehetséges, ha a tudomány forrásait felkeressük. Azért is kell ilyen munkát teremteni, mert már őseink sem szerették a tudományos kérdésekkel való foglalkozást, pedig e nélkül nem lehet igazi kultúra.²

Werbőczy tehát egyben tudományos művet és tankönyvet is akart nyújtani.

A Hármaskönyv maga is tanúságot tehet a munka tudományos jellegéről. Ezt mutatja az egész előbeszéd (Prologus), a mely jórészt a jog alapvető elveiről való elmélkedés, de a többi részekben is ide vágnak, gyakran a czimek élére (princi-

¹ Hkv. Op. concl. i. k. 424. l.: „Occurrebant rursus nostrates Pannonnes, ad quorum usus scripsimus haec fere omnia, constat enim nostros Pannonnes diligentius arma, et ea, queis sine nec potuere seri, nec surgere messes, manibus quam Ciceronis, Livii, Salustii, aut Auli Gellii volumina tractavisse.“

² L. a Hkv. ajánlását, különösen pedig a köv. részt (i. k. 4. l.): „Quae quidem res (mea ut fertur sententia) eo gratior toti est futura prosperitati quo atavi, pogenitoresque nostri, ab ejuscemodi institutionibus videntur alieniores fuisse. Gens enim nostra a prima ipsa nascentis imperii origine, rebus dumtaxat bellicis intenta, caeteris disciplinis minus videtur incubuisse.“

pium) helyezett elméleti fejtegetések, továbbá a történelmi visszapillantások és a tudományos természetű kitérések.

Werbőczy nem éri be mindig a hazai jog álláspontjának megállapításával, hanem az eltérő tudományos felfogást is ismerteti vagy a hol a hazai és a mai jog között eltérés van, utal erre. Nem elégszik meg azzal, hogy eldönti a felvetett jogi kérdést, hanem felállít ellentéteket is, szembehelyezi a különböző jogi felfogásokat. Például szolgálhat a szokás törvényrontó erejének tárgyalásánál a kánonjogi álláspont kiemelése. (Előbeszéd 12. cz. 1. §); az elévülés meghatározásánál ugyancsak a kánonjogi eltérésre való utalás (I. R. 78. cz. 6. §.)

A Hármaskönyv tankönyv jellegét különösen az mutatja, hogy Werbőczy igen gyakran kérdés alakjába foglalja a tételt és azután megadja reá a feleletet¹. Ezzel is iparkodik megkönnyíteni a tanulásnál a kérdés lényegének ismeretét. A tanító módszer következményei azok az előzetes magyarázatok, a melyek gyakran félbeszakítják a tárgyalást.

A tudományos és tankönyvjelleg mellett szólanak a Hármaskönyvben nagy számban előforduló idézetek. Idéz Werbőczy a korabeli s az ó-kori jogi és történelmi munkákból, sőt még a hazai krónikákból is. A kor irodalmi szokásához hiven hoz idézeteket a szentírásból és a szent atyák műveiből, a latin és görög klasszikusokból. Hivatkozik egész általánosságban is a jogban járatos tudósok nézetére.

Mindezekkel a hivatkozásokkal és idézetekkel Werbőczy művének tudományos színvonalát akar biztosítani és olvasóival meg akarja ismertetni a hazai jogon kívül az európai jogi irodalmat, tudományos felfogást és még ezenfelül általános irodalmi ismereteket is akar közölni. A Hármaskönyvnek ezekből a helyeiből is meggyőződést szerezhethünk, hogy Werbőczy milyen járatos volt a korabeli irodalomban.

Még a Hármaskönyvnek a nyelvezete, stilusa is tájékoztathat a munka módszere, jellege tekintetében. Werbőczy mestere volt a klasszikus latin nyelvnek, még sem írhatta meg művét klasszikus latinsággal. A mint maga is mondja, nem írhatott ékes nyelven, mert nem ez a cél, hanem az, hogy honfitársait oktassa². Ezért kellett óvakodnia attól, hogy olyan nyelven írja

¹ P. o. Előb. 12. §. prin.

² Hkv. Op. concl. i. k. 424. l.

meg művét, a mely honfitársainak nehezen lenne megérthető¹. Nem használhatta a cicerói stílust, azért sem, mert figyelembe kellett venni a magyarországban élő latin nyelvet, alkalmazkodnia kellett a hazai állapotokhoz. Azon a nyelven kellett írnia, a mely nálunk a törvényeknek és a peres eljárásnak műkifejezéseivel (terminus technikusai) volt tele. Csak úgy érthették meg előadását, ha azokkal a műszavakkal, kifejezésekkel él, a melyeket a törvényhozásnál és törvénykezésnél alkalmaztak².

Werböczy az egész munka megírásánál, egyszerűsége és világosságra törekedett³ és ez, dicséretére legyen mondva, általában sikerült is neki. Ha elő is fordulnak homályosabb helyek, mégis egészben véve a Hármaskönyv nyelvezete világos, könnyen folyó és érthető. A Hármaskönyv külföldi kritikussai is elismerik Werböczynek a latin nyelv kezelésében való nagy jártasságát⁴.

Kétségtelen a most előadottakból, hogy a munka tárgyalási módszere a Hármaskönyv tudományos és tankönyvi jellegét a törvénykönyvi mellett erősen előtérbe helyezi. Ha Werböczynek nem is szolgáltak mintaképül a római jogi Institutiók és az egyházjogban Gratián Decretuma:⁵ a Hármaskönyv helyzete a hazai jogban annyiban hasonlít azokéhoz, hogy azok is tankönyvek és egyuttal törvénykönyvek.

3. A Hármaskönyv *sajátos irodalmi jellegének* a meghatározásánál a középkori irodalom műfajainak közelebbi vizsgálatából kell kiindulni.

¹ U. o. 426. l.: „Succurrebat rursus, quod ea fere omnia, quae hoc Tripartito Opere scripta sunt, non nisi nostratum usui futura erant. Non abs re igitur a me factum iudico, si in eo ipso opere, verbis quibusdam, Pannoniam ipsam nostram verius, quam Latium redolentibus usus fuerim: in his enim rebus (ut Aristoteles etiam testis est) ut plures, loquendum est.“

² U. o. 426. l.: „Haec propter eos duntaxat dicta volumus, quibus caetera sordent omnia; nisi eis fuerit vel Cicero, vel alter quispiam nobilium scriptorum, interdum usus. At nobis in opere hoc nostro, in quo cum omnia ad iustitiae munus explendum, domesticorumque iurium, ac iudiciorum rationem referantur; verbis nudis, atque apertis, et nostratum cuique obviis, ac expositis, fuit utendum. Nec enim facundiam ostentare, quae alioquin exigua in nobis est, sed publice usui, pacique, et tranquillitati domesticae consulere fuit propositum“.

³ U. o.

⁴ L. Tomascsek osztrák író nézetét később bőven tárgyalandó értekezésében.

⁵ A mint Kolosvári és Óvári a Hkv. id. kiadásában XXVIII. lapon kiemelik.

Ma oly munkát nem ismerünk, a mely egyben tankönyv, tudományos munka és törvénykönyv. A tankönyv és tudományos jelleg még összeegyeztethető és sokszor együtt is találjuk a jelenlegi irodalomban¹, de már a törvénykönyv egész más természetű munka. Minő irodalmi műfajhoz tartozónak nyilvánítsuk tehát a Hármaskönyvet? Ez a kérdés egybeesik azzal, hogy mi lényegében a Hármaskönyv? A kérdésre adandó felelet tulajdonképen a Hármaskönyv irodalmi minősítése.

A Hármaskönyv oly irodalmi műfajhoz tartozik, a mely ma már nincs meg, de a középkorban nagyon el volt terjedve. A Hármaskönyv természeténél fogva a középkori európai jogkönyvek közt foglal helyet.

A jogkönyvek rendszeres formában készült szokásjogi (törvény és szokásjog) feljegyzések². A jogkönyv irodalom különösen a XIII. században virágzott. A Hármaskönyv kései megjelenését indokolja, hogy az irodalmi fejlődés nyugatról lassan halad kelet felé. Nemcsak nálunk, hanem a szomszéd Csehországban is a Hármaskönyv századában két jogkönyv készült.

Hogy a jogkönyvek törvénykönyvül is szolgáltak, arra csak egy híres példát említünk: a Sachsenspiegelt (Szász tükröt); a mely Észak-Németországban, mint törvény recipiáltatott.

Hajnik Imre úgy jellemezte a Hármaskönyvet, hogy az formailag is a középkori európai jogkönyvi irodalom egyik legértékesebb terméke.³

A jogkönyveknek európaszerte mindenütt elkészítették a glosszáját. Ilyennek tekinthetjük mi Szegedi János munkálkodását; a Hármaskönyv glosszáját ő végezte.⁴

¹ Ezek az ú. n. kézikönyvek.

² Király J.: Magy. alkotmány és jogt. Budapest, 1908. 19. l.

³ A magyar jog és a Hkv. cz. i. cikkben.

⁴ L. Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium és Werbőczius illustratus cz. i. m.-ait.

NEGYEDIK FEJEZET.

A Hármaskönyv anyaga.

1. §. Következtetések és az okleveles igazolás.

1. Megismertük a Hármaskönyv tartalmát, megvizsgáltuk a rajta végig vonuló rendszert, szólottunk a módszerről, a melylyel Werbőczy kezeli az anyagot, megállapítottuk a Hármaskönyv irodalmi sajátosságait és jellegét: most foglalkozhatunk azzal a kérdéssel, hogy honnét merítette Werbőczy a Hármaskönyv anyagát?

A kérdés nagy jelentősége megkívánja, hogy mindazokat a szempontokat, a melyek némi világot is vetnek erre a témára, tekintetbe vegyük. Hiszen ez az a kérdés, a melynek tárgyalásánál nemcsak a hazai irodalomban, hanem a külföld részéről is irodalmi támadások érték a Hármaskönyvet és erre a végső kérdésre feleletet kell kapni, mielőtt Werbőczy jogászi alakjának teljes méltatásával foglalkozhatnánk.

Werbőczy tisztában volt a most tárgyalandó kérdés nagy jelentőségével és azért, már előre is igyekszik az itt támadó kételyeket eloszlatni és a gyakorolható kritikának elejét venni. Werbőczy maga mondja, hogy merészség volna még csak fel is tételezni róla, hogy új törvényeket hozott volna be, avagy a régitől eltérő szokásokat teremtetett volna.¹

¹ Hkv. Comm. i. k. 10. I.: „Nemo autem id sibi persuadeat, me tantum mihi authoritatis vendicasse, ut novas aliquas leges afferre, ac superaddere fuerim ausus: sed ea duntaxat, quae a maioribus meis accepi, quaeque observari in pertractandis judiciis, causisque discutiendis vidi

Nemcsak hogy újításokat nem tett és a szokásban mélyen meggyökerezettek megváltoztatására nem gondolt, hanem épen ellenkezőleg nem is tehetett egyebet, minthogy azt gyűjtse össze, a mit látott, hallott a peres ügyek tárgyalásánál, az igazságszolgáltatásnál. Nemcsak a királyhoz intézett ajánlásban hangsúlyozza, hogy az élő tételes jogot szedte hiven rendbe, hanem ezeket a kijelentéseket ismétli munkája befejező részében is. Tehát több helyütt is nyomatékosan kifejezést ad annak, hogy nem akarta, de nem is merte reformálni az élő jogot, hanem azt óhajtotta hiven visszaadni.

Werbőczy ezen állításának igazságát támogatják életrajzának immár ismert adatai. Neki, mint a királyi levéltár őrének, a kinek őrizetére volt bízva a legfontosabb okleveles anyag, elég alkalma volt azoknak alakját és tartalmát és az azokba foglalt jogtételeket is megismerni; mint hosszú ideig a királyi kuria jegyzője az élő, mindennapi jogot is megtanulhatta. Werbőczy valóban színről-szinre láthatta egész jogéletünket. A felső törvénykezési eljárásban részt vett, a legkülönbébb ítéleteket hallhatta, megfigyelhette az életnek a jogra való hatását, úgyszólván benne élt ő a jogélet folyamában és így lehetséges volt, hogy a hazai jognak alapos ismerőjévé váljék.

2. De nemcsak a Werbőczy életéből vett adatok szolgálhatnak állításának támogatására, hanem *más adatokból vonható következtetések is.*

A királyi jóváhagyásban olvashatjuk, hogy *a király a Werbőczy által összeírt anyagot az ő ítélőmester-társainak vizsgálata alá óhajtotta bocsátani*, ezeknek és a királyi ítélőszék biráinak megvitatása alá került volna.¹ Igaz, hogy ez az előre kitzűzött hivatalos átvizsgálás később elmaradt, ezt azonban Werbőczy előre nem tudhatta, tehát neki a munka készítésekor erre való tekintettel óvatosnak kellett lennie, hogy a kritika tűzpróbáját műve majdan kiállhassa.

audivi, didici; in unum quasi volumen contuli, ac digessi: consilio tamen cum caeteris meis collegis, et patrii juris, ac consuetudinum non ignaris, prius communicato."

Op. conc. i. k. 426—427. 1.: „Illud observandum curavi; ne aliquid ab hujus incltyi regni tui probatis moribus, et consuetudinibus, Regaliumque constitutionum tenore, devium aut alienum, in scriptis redigeretur, omniumque fides, et autoritas constaret."

¹ Hkv. Approb. i. k. 16. 1.

És itt még egyszer vissza kell térni Werböczy saját állításaira, a mely szerint ő nézeteit előzetesen, tehát műve írásakor többi tisztársaival, az ítélőmesterekkel és másokkal, a kik a hazai jogban és szokásokban járatosak, közölte.¹ Werböczy aligha kockáztatta volna ezt az állítását, ha a valóságnak meg nem felel: olyanokra hivatkozott, a kiknek módjukban állott később az események folyamában tiltakozásukat kifejezni.

Az országgyűlés által kiküldött bizottság is kedvezően nyilatkozott a műről. Igaz, hogy ezek a bírálók Werböczy pártfelei, sőt jórészt barátai voltak s így nyilatkozatuk értékéből veszt, de az is bizonyos, hogy oly munkát, a mely a hazai élő jogot mellőzte, avagy megváltoztatta volna, ezek sem pártoltak volna.

Támogató adatként talán fel lehet még itt azt is hozni, hogy a főurak, a kik pedig megakadályozták a mű törvényerőre emelését, nem tudtak pozitív vádat emelni abban a tekintetben, hogy a Hármaskönyv nem a hazai jogot tartalmazná. Az udvari párt részéről a támadás a mű ellen (a mint ezt sejtethetjük) bizonyos nekik nem kedvező közjogi tételek miatt keletkezett.

Azt sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, hogy a királyi jóváhagyás sem említ egy szóval sem ujitásokat, ellenkezőleg világosan kiemeli, hogy a Hármaskönyv teljesen megfelel a hazai élő jognak.²

3. Mindezek az adatok közvetve megerősíthetik ugyan Werböczynek azt az állítását, hogy művének az anyagát az élő jogból merítette: mégis meg kell állapítanunk, hogy tudományos alapossággal és biztossággal a kérdést csak úgy dönthetjük el, ha okleveles uton igazoljuk pontról-pontra Werböczy tételeit. A Hármaskönyv szokásjogi anyagának hűségét másképen mint okleveles igazolással nem lehet méltányolni.

Már Kollár Ádám említette, hogy vannak birtokában oly

¹ Hkv. Comm. i. k. 10. l. V. ö. még Lect. Sal. i. k. 434 l. 2. bek.

² Hkv. Reg. cons. i. k. 430. l.: . . . „Quia omnia capita, universosque titulos, et articulos in eodem libello contenta, et conscriptos, praesentibusque literis nostris privilegialibus, de verbo ad verbum sine diminutione, et augmento aliquali insertos, justos, et honestos esse; ac consuetudines approbatas, et jura praetacti regni nostri Hungariae, partiumque, et regnorum eidem incorporatorum, atque subjectorum rite tangere, et concernere, imo mera verborum expressione illas, et illa complecti agnovimus . . .“

régibb oklevelek, a melyek támogatják a Hármaskönyvet.¹ Kollár egyes tételeknek igazságát az oklevelekből bizonyítottan találta, pedig ugyancsak ő a Hármaskönyv erős kritikusi között foglal helyet.²

A XVIII. században legnagyobb jogi kutatóink egyike, *Kovachich Márton György* világosan reámutatott a diplomatikai kutatás szükségességére, mint hazai jogirodalmunknak egyik elmulaszthatatlan kötelességére.³ Nem elég ellentéteket vetni fel és kétségeket támasztani a Hármaskönyv anyagára nézve, nem elég dicsőítő rigmusokat írni róla, hanem fel kell kutatni a Hármaskönyv előtti jogfejlődés okmányait és ezekkel kell megmérni az egyes tételek erősségét, hűségét.

Igy fog kitűnni, hogy Werbőczy mit vett fel hiven és hogy miben tért el a hazai jogtól. Így tudjuk meg, hogy a régi szokás mennyit változott és hogy régi jogunknak milyen volt az igazi képe. Hosszu és fáradságos munka ez, a melyben az oklevelek százainak és ezreinek összevetésével a jogélet hű képét nyerjük és ezt összehasonlítjuk a Werbőczy korabelivel. Csak ez a közvetlen tudományos módszer az, a melylyel tisztába jöhetünk Werbőczy kodifikációjával és igazán méltányolhatjuk azt.

Úgy látszik azonban, hogy a hazai jogirodalomban még mindig nem vert gyökeret Kovachich felfogása: ma is még majd ott állunk ezen a téren, a hol a XVIII. század végén. Történtek ugyan az okleveles kutatás irányában is kísérletek, az ujabbkori 48 utáni jogirodalom mégis nagyobbbrészt a régi módszert folytatja: a Hármaskönyvet magából a Hármaskönyvből magyarázza a jogászai elemző technika segítségével, a logikai összevetések és leszámaztatások utján.

Ha a jogászai logikai felderítés munkájának eredménye néha véletlenül egyezik is a jogtörténeti okleveles kutatás eredményével, ez még nem jelenti a jelenleg is uralkodó módszer helyességét,

¹ Kelemen: *Historia juris Hungarici privati*. Budaë, 1818. pag. 492. „Adam. Franc. Kollár, secus Werbőczio non satis aequus, ut mox patebit, mihi anno 1778. officii causa Viennae ad se invisenti, in familiari colloquio asseverare non dubitavit: *possideri a se Diplomata Werbőczio vetustiora, ex quibus singulas pene ejus propositiones comprobare possit.*“

² De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolicorum regum Ungariae. Vindobonae, 1764. cap. XII. pag. 115. Támadásaira l. Kelemen feleletét előbb i. m. i. helyén.

³ *Formulae solennes styli*. Pest, 1799. Praefatio VIII. és X. l.

hanem csak az illető író lelki intuitív erejének a nagyszerűségét. A hazai jogirodalom még mindig adós azzal a jogtörténelmi monografikus munkálkodással, a melynek alapján végleges ítéletet lehetne alkotni a Hármaskönyv anyagának forrásairól.

4. Az irodalom mai állása mellett vissza kell térnünk a kérdés vizsgálatánál Werbőczy saját nyilatkozataihoz és most már az előbbi általános tárgyalás után *részletesebb fejeletet* kell kapnunk arra a kérdésre, hogy *mely forrásokból merített Werbőczy a Hármaskönyv készítésénél?*

Werbőczy kétségtelenül némi tulzással mondja a Hármaskönyv befejezésében, hogy majdnem egész munkáját az országos végzeményekből, a törvényekből merítette.¹

Ugyancsak ő jelöli meg forrásokul a Hármaskönyvben a királyi kiváltságleveleket, a bírói gyakorlatot és a statutumokat.²

Az egyes részek felületes vizsgálata is meggyőzhet arról, hogy *tényleg Werbőczy ezeket a forrásokat használta.* Nem egyszer találkozunk egyenes hivatkozással is egyik vagy másik forrásra a munka folyamán.³ A kérdés csak az, hogy *hiven adta-e vissza* a források tételeit?

A hivatkozások hűsége mellett szól az a körülmény, hogy Werbőczy korában a gyakorlati élet emberei ismerték a források adatait s így őt ellenőrizhették.

A hivatkozások aligha lehettek légből kapottak, az utalások nem igen lehettek hamisak, mert a joggal foglalkozók erre már akkor rájöttek volna. Bizonyos azonban, hogy erre a kérdésre is csak beható okleveles vizsgálat után lehet felelni. Itt is csak odajutunk tehát, mint előbb: hogy Werbőczy az általa említett forrásokat használta-e és hogyan, hiven idézi-e azokat, csak a diplomatikus kutatás derítheti fel.

Mindenesetre nem szabad figyelmen kívül hagynunk itt azt a fontos körülményt, hogy a Hármaskönyv mily hamar terjedt el országszerte és hogy befogadásra talált mindenütt. Már pedig a befogadás lassan vagy egyáltalán nem ment volna, ha a Hármaskönyv nagy újításokat, lényeges változtatásokat tartalmazott volna.

¹ Hkv. Op. conc. i. k. l. 422. l.: „Qua in re, non pauca mihi fuerant advertenda, decreta videlicet tuorum praedecessorum principum, unde praesens hoc nostrum opus totum fere sumptum reperies.“

² Hkv. II. r. 6. cz.; III. r. 2. cz.

³ Timon id. m. 616. l. különösen 18. j.

Az a jelenség, hogy a bírói gyakorlat a Hármaskönyvet oly gyorsan és általánosan elfogadta, erős bizonyíték a munka tartalmi hűsége mellett. A bírói testület mindig conservatív irányu, ragaszkodik a hagyományokhoz és idegenkedik a reformoktól. Ha a bírák a Hármaskönyv jogtégeit könnyen tudták alkalmazni, akkor nem is lehettek abban az ismert élő jogtól eltérések. Nincs tudomásunk arról, hogy a Hármaskönyv gyakorlatba vételénél az igazságszolgáltatás folyamában zavarok támadtak volna, hogy a bírák körében a Hármaskönyv anyagának hűsége miatt kételyek merültek volna fel, ellenben tudjuk, hogy bíróságaink a Hármaskönyvvel csakhamar megjelenése után éltek.

Az a nagy tekintély is, a melynek a Hármaskönyv már a XVI. században örvendett,¹ a mellett tanuskodik, hogy megfelelt a hazai jognak.

A Hármaskönyvet sok támadás érte, de ezeknek legnagyobb része nem vetette Werbőczy szemére, hogy a hazai jogon változtatott avagy ujitott. Azok a támadások pedig, a melyek kétségbevonták a Hármaskönyv tételeinek igazságát a hazai jog szempontjából, a tudományos bizonyítással adósok maradtak.

2. A római jog és a kánonjog hatása.

1. A Hármaskönyv anyagának a vizsgálatánál kell tárgyalnunk általánosságban azt a kérdést, hogy a római jog és a kánonjog milyen helyet foglalnak el a Hármaskönyvben, milyen viszonyban vannak a Hármaskönyvvel?

A római jog közvetlen, külső hatását észlelhetjük az egész munka tudományos kezelésében. Werbőczy a római jog iskoláján ment keresztül, annak kiválója ismerője és így természetesen, hogy munkája anyagának feldolgozásánál, alakba öntésénél a jog klasszikus mintája fontos szerepet játszott. Nemcsak a rendszer megállapításánál, hanem az egész munka nyelvezeténél látjuk, hogy a római jogi műnyelv készen levő alakzatait felhasználta annyira, a mennyire csak a hazai törvénykezési latin nyelv megengedte.

A római jog Werbőczynél első sorban, mint tudományos simitó, formulázó, a szöveget szabatosító eszköz szerepelt a jogtételek megfogalmazásánál és definitiók felállításánál.

¹ Kifejtését és bizonyítását l. 192. l.

A Hármaskönyv általános, elméleti részében, a Prologusban, nemcsak a római jog külső hatása, hanem a belső is meglatszik. Itt Werbőczy nemcsak a tételeknek formulázását, hanem többször azoknak tartalmát is a római jogból kölcsönzi.

Az Előbeszédben a római jog nem egy helyütt a maga tételeivel jelenik meg, itt érezhető leginkább a római jog hatása.¹ A Hármaskönyv többi részében is van néhány intézményi kör, a hol a római jog intézményi, belső hatásáról lehet szó, de ezeknek a helyeknek nagy jelentőségük nincsen.

A *kánonjognak* is van a Hármaskönyvre a római joghoz hasonló, de aránytalanul kisebb jelentőségű *elméleti hatása*, a mely itt-ott észlelhető a szövegezésnél és a fogalmak megállapításánál. Gyakorlati, belső hatás azoknál a szabályoknál található, a melyek az egyházzal, a vallással valamelyes kapcsolatban állanak, különösen azoknál az intézményeknél, a melyek az egynaz szabályozási körébe estek pl. a házasság.

2. A *római jog és kánonjog hatásával* már régi íróink foglalkoztak.² Ezek közül ki kell emelnünk *Szegedi Jánost*, a ki a Hármaskönyvről írt munkáiban a római jog és kánonjog megfelelő tételeit a Hármaskönyv illető tételeinél idézi.

A régebbi irodalom munkásai koruk irodalmi viszonyaihoz képest vizsgálódásaiknál csak a felszínen mozoghattak, összevetéseik a mai kritikát természetesen már ki nem állhatják.

3. Legújabbban ugyane kérdéssel foglalkozott *Dell'Adami Rezső*, a ki már sokkal nagyobb irodalmi igényeket öhajtt kielégíteni, mint az előtte írók.³

Dell'Adami nem éri be a tételek közönséges, durva összehasonlításával, hanem az európai jogirodalom széles ismeretével

¹ Itt is óvatosan kell eljárni a kutatónak, mert nem mindig csak a római jog tételeinek egyszerű átvétele ez. Pl. I. a szokás törvényrontó erejére nézve előadottakat a 38. I.-on.

² Baranyai Decsi János: Syntagma juris imperialis sive Justiniani et Hungarici. Kolozsvár, 1593; Thabor: Collatio juris Romani et Hungarici. Strassburg, 1653; Otrókosi Ferencz: Experimentum reductionis juris Romani et Hungarici. Nagyszombat, 1699; Jony J.: Dissertatio de usu et autoritate juris civilis in regno Hungariae circa doctrinam de patria potestate. Jena, 1717. Examen Werbőczianum. Pest, 1785.

³ Az anyagi magyar magánjog codifikációja. I. A nemzeti eredet problémája. Külön lenyomat a „Magyar Themis“-ből. Budapest, 1877. Magánjogi codificatióink és régi jogunk. I.—II.—III. Magy. jogászegyl. ért. XXIII., XXVII., XXXIII. Budapest, 1885. és 1887.

rendelkezve fog a Hármaskönyv anyagának vizsgálatához és bírálatához. Munkálkodása még sem elégitheti ki kívánalmainkat. Kutatásait már előre megállapított, elfogult szándékkal kezdi és azzal végzi is. A Hármaskönyvellenesek táborához tartozik és ezt el is árulja tanulmányainak minden lapja. A legujabb kor kodifikációnális irányának, törekvéseinek sokkal jobb ismerője, mint a jog hazai fejlődésének és történetének. A Hármaskönyv ellen a jogászai közvéleményben ujabban meginduló áramlatot akarja felhasználni, hogy a Tripartitum tekintélyét aláassa.

Azt vallja és ezt a hitét akarja minél szélesebb körökben elterjeszteni, hogy a Hármaskönyv egyáltalán nem kiváló irodalmi alkotás, hanem pusztán compilatio eredménye. Hogy felfogását bebizonyítottak, hitét tudományosan megállónak mutassa, a római jogi és kánonjogi helyeknek összehasonlítását a Hármaskönyvvel bizonyos rendszerbe összeállítva és nagy terjedelemben tünteti fel¹.

Valóban úgy látszik az olvasónak, hogy a lapokon át folytatott római jogi és kánonjogi idézetek nagy tömegével a Hármaskönyv jó része római- és kánonjogi átvétel. Ha azonban az idézeteket az eredeti helyeken felkeressük és megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy idézetei igen sokszor helytelenek, meg nem felelők s többnyire felületesek. Tanulmányának a legfontosabb része, a bizonyítás nem sikerült, mert hangzatos állításait nem igazolta az általa annyiszor hangoztatott modern jogtudomány szigorú módszerével: adatait csak látszólag szedte rendbe, valójában jól-rosszul összehalmozta.

Megkísérli ő még a germánjogi befolyásnak kimutatását is² nyilván azért, hogy minden eredetiségétől megfosssa a Hármaskönyvet. Maga is érzi, ugyanis, hogy bármennyire is túlozta a római jogi és kánonjogi átvételt, még mindig maradt tekintélyes anyag, a melyre már semmiképen sem lehet a római jogi vagy kánonjogi származást reá fogni. Azért fordul a germánjoghoz, hogy azt mutathassa ki, hogy a mi nem a római jogból avagy a kánonjogból eredt, az a germánjogból való.

Itt már mindenki előtt feltűnhetik Dell'Adami elfogultsága, tudományos eljárásának helytelensége. Nem is a germánjog eredeti tételeit veti össze a Hármaskönyvvel, hanem a germán-

¹ A nemzeti eredet problémája cz. i. ért. 76. és köv., 90 és köv., 97—103. ll.

² Előbb id. m. 126. és köv. ll.

jogot feldolgozó német jogtörténeti munkák állításait. Nem eredeti forrást, hanem irodalmi feldolgozást használ s az illető írók egyéni felfogását, magyarázatát úgy tekinti, mintha az a forrás beszédje volna.

A germánjogi befolyásnál többnyire megelégedett az általános germánjogi elvek konstatálásával s csak kis mértékben vette elő a Werbőczy előtti magyar forrásokat magukat.¹ Pedig úgy Werbőczynek, mint az ősi magyar jognak megítélésénél — ha valóban tudományos módszerrel akarunk eljárni s nem pusztán az általános és külső hasonlóságokat akarjuk feltüntetni — csak az eredeti magyar források vagyis az okleveles anyag felkutatása s az így nyert tételeknek az eredeti germán forrásokkal való összemérése vezethet célhoz. Egy-két hasonló vonás még nem jelent mindig teljes receptiót vagy intézményi közösséget; a különbségek, az assimilálódás s az önálló nemzeti fejlődés pedig nem is állapítható meg másként, mint oklevelek nyomán.

Dell'Adami tanulmányaiban a szenvedély és elfogultság érezhető s így működésének nincs meg az a komolysága és nyugodtsága, a mely minden tudományos tárgyalásnál szükséges. Munkálkodásának hasznát csak akkor tudjuk venni, ha mindazt eltávolítjuk, a mi a higgadt ítéletet megzavarja és így megtisztítva igyekszünk összehasonlításait mindenütt szorgos vizsgálattal ellenőrizve tekintetbe venni ott, a hol lehet.

4. Meg kell emlékeznünk itt arról a külföldi munkáról is, a melynek megtévesztő hatása alatt a külföldi irodalomban úgy, mint a hazaiban a Hármaskönyv viszonyát a római joghoz sokkal szorosabbnak tüntették fel, mint a milyen tényleg.

Tomaschek osztrák tudósnek értekezése² foglalkozik egy a XIV. század első felében Bécsújhelyen keletkezett római jogi kézikönyvvel, a középkori irodalomban ú. n. Summa-val, a melyet ő fedezett fel és ismertetett. Az ismeretlen szerzőnek műve egyike azoknak a római jogi feldolgozásoknak, a minők nagy számmal készültek a középkorban.

¹ L. előbb i. m. 112, 129. és köv. II.

² Tomaschek I. A.: Ueber eine in Oesterreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa Legum incerti auctoris und ihr Quellenverhältniss zu dem Stadtrechte von Wiener-Neustadt und dem Werbőczischen Tripartitum. Wien, 1883. (Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften CV. Bd., II. Hft., S. 241.)

Tomaschek a *Summa legum* hatását vizsgálva azt állítja, hogy Werbőczy *az alapfogalmakat és az általános tanokat* ennek *a munkának közvetítésével* merítette a római jogból¹. Főleg a *stilus megegyezőségével*² ki akarja mutatni, hogy Werbőczy a római jogi eredetű elméleti tételeknek megírásánál nem a római jog eredeti forrásait, az *Institutiókat*, a *Digestákat* használta,³ hanem egy abban a korban ismert római jogi tankönyvet forgatott.

Tomaschek egyenesen kijelenti, hogy csakis a *Hármas-könyv* római jogi anyagáról, illetőleg ennek forrásairól értekezik s nem a szokásjogi, kiváltságjogi és statutarius részekről, a középkorban ú. n. *municipalis*, mai nyelven hazai jogról.⁴

Nem is volt kis feladat Tomaschek nézete szerint egyszerre rendbeszedni a hagyomány útján fenntartott hatalmas joganyagot és ezért Werbőczy nagy, el nem tagadható szolgálatot tett hazájának.⁵ Elismeréssel adózik ugyancsak ő még Werbőczy klasszikus és egyháztörténeti irodalmi olvasottságának, dicséri latin nyelvtudását is.⁶

Mindezek mellett következetlenség és ellentmondás, hogy mig nyíltan elismeri a *Hármaskönyv* szokásjogi anyagának eredetiségét, addig burkoltan, határozatlanul beszél a *Summa* hatásának némi, szórványos nyomairól a *Hármaskönyv* szokásjogi részeiben is.⁷

Az újabb történelmi kutatás valószínűvé tette, hogy a *Summának* példányai Magyarországon el voltak terjedve. Külö-

¹ Id. m. 82. l.: „Was mich hier *allein* interessirt, ist die Nachweisung des Quellenverhältnisses seines Werkes zur *Summa*, der er die *Grundbegriffe* und die *allgemeinen Lehren* des Rechtes direct und unmittelbar entlehnt hat, wie aus nachstehender Vergleichung unzweifelhaft hervorgeht“.

² Id. m. 83—89. ll.

³ Meg kell azonban jegyezni, hogy Tomaschek nem zárja ki teljesen az *Institutióknak* a közvetlen használatát sem, mert két helyütt is azt mondja, hogy az *Institutiók* használatára csak igen szórványos nyomok mutatnak. L. i. m. 81. és 86. ll.

⁴ Id. m. 82. l. „Ueber seine Kenntniss des einheimischen Gewohnheits- und Privilegienrechtes will ich hier kein Urtheil aussprechen“.

⁵ Id. m. 82. l.: „Allerdings war es keine geringe Aufgabe, zum ersten Male eine Ordnung in die grosse Masse des überlieferten Rechts-materiales zu bringen, und es gebührt dem Autor insofern ein grosses, nicht wegzuleugnendes Verdienst“.

⁶ Id. m. 82. l.

⁷ Id. m. 86. l.

nösen érdekelhet minket, hogy Pozsonyban két kéziratát (latint és németet) is megtalálták.¹ Nincs kizárva tehát annak a lehetősége, hogy Werbőczy, ha csakugyan Pozsonyban végezte jogi tanulmányait, ismerte a római jognak ezt az összefoglalását.

Egészen más kérdés, hogy Werbőczy tényleg, a Hármaskönyv készítésekor a római jogi tételek írásánál használta-e a Summát? Tomascsek értekezésének a stilusbeli sajátosságok, szófordulatok megegyezéseire alapított állításai nem olyan meggyőzők, hogy azokat elfogadva ezt a Summát tarisuk Werbőczy római jogi forrásának.

Lehetséges, hogy Werbőczy és a bécsujhelyi író ugyanabból a római jogi közös forrásból merítettek² és innét származnak némi szövegezési hasonlatosságok; lehetséges, hogy Werbőczy más írónak a Summáját használta,³ sőt lehetséges és bizonyítható az is, hogy bizonyos tételeket közvetlenül az Institutiókból, a Digestákból vett.⁴ Akár az egyik, akár a másik irányban fognak dönteni a jövő kutatásai, a kérdésnek igazi jelentőségét már most meglehet állapítani.

A Hármaskönyv értékelése szempontjából nem az a lényeges kérdés, hogy a Hármaskönyvnek római jogi eredetű tételei a római jog forrásaiból közvetlenül kerültek bele avagy valamely akkor közkézen forgó feldolgozás közvetítésével, — bár ennek a kérdésnek is meg van az érdekessége — hanem az, hogy a római jogi anyag milyen helyet foglal el szemben a szokásjoggal?

Tomascsek is csak az alapfogalmakat és az általános tanokat tartja római jogi eredetűeknek. Valóban bárki rövidesen is meggyőződhetik, ha csak a kezébe veszi a Hármaskönyvet, hogy milyen kis térre szorul ez a római jogi anyag szemben a Hármaskönyv óriási terjedelmű szokásjogi anyagával.

A Tripartitum legnagyobb részét ugyan hiába keressük a Justinian törvénykönyveiben vagy a római jogot tárgyaló bármely kézikönyvben. Ugyan hol találánánk meg az adományi jog-

¹ Fraknoi i. m. Werbőczyről 91. 1. 3. j.

² U. o. 92. 1.

³ Vécsey szerint (i. m.: Adalék a Magyar Corp. Jur. tört. 27. 1.) Raymundus Summáját.

⁴ Timon Á. i. m. 616. 1. 19. jegyzet. Schiller Bódog: A Hármaskönyv egyik állítólagos főforrásáról. (Magy. Jogászegyl. Ért. XXXVI. k. 283. sz.) Budapest, 1908. Ugyanitt párhuzamba állítva olvashatók a Summa és a Hkv. illető helyei.

rendszer, az ősiségi öröklési jogot, a szabad, vagy külön vagyona épített házassági vagyoni jogot, az egész peres eljárást?

A mint már megállapítottuk, a római jog hatása elsősorban elméleti természetű, főként a Prologusban észlelhető: a Hármaskönyvnek a magva pedig a *municipalis consuetudo* tárgyaló részekben van.

Epen azért nem szabad félreismerni Tomaschek felfedezésének mindenképen másodrangú jelentőségét. Nem arról van szó, mint a Werbőczy ellenesek feltüntetni szeretnék, hogy Tomaschek kimutatta volna a Hármaskönyv anyagának eredetét, megtalálta volna azt a munkát, a melyből Werbőczy lemásolta saját művét.¹ Tomaschek maga sem állítja, hogy Werbőczy a római jogot a Summa alapján recipiálta, ellenkezőleg vizsgálódásai köréből kizárja a szokásjogi részeket és elismerését Werbőczy e téren kifejtett kodifikáló működésének nagy szolgálataitól épen nem vonja meg.

¹ A rólunk különben elfogulatlanul író külföldiek közül is nem egy félreértette a Tomaschek felfedezését. Így p. o. *Daresté: Etudes d'histoire du droit* (Paris, 1889.) cz. kötetében „Les anciens monuments du droit de la Hongrie“ cz. a. (248—278 ll.) eléggé terjedelmes és tájékozott tanulmányt irt, mégis a Hármaskönyvet ismertetve (271. l.) jegyzetben úgy hivatkozik Tomaschek felfedezésére, mintha ezzel a Hkv. eredetisége vesztett volna. Azt írja ugyanis, hogy Werbőczy a műve megírásakor a *Summát tartotta szem előtt*.